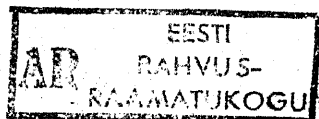

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
J. LUIGA, A. SAABERK

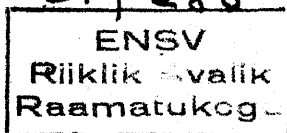

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

NELJASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1920

SP, 286

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1920

XIV AASTAKÄIK

№ 9—10

Esiisade enneajalooline õigus.

(Lõpp.)

6

Ka meie, m a a r a h v a, esiisadel oli piiramata õigus laste elu ja surma üle. Küll puuduvad meil otsekohesed tõendused, must valgel, pereisa meelevalla kohta selles asjas, kuid andmeid selle oletamiseks on meil siiski tarvilisel määral olemas. Laste hukkamine, mis meil Eestis isegi võõraste valitsuse ja nende seaduste maksvuse ajal edasi kestis, ei olnud rahva meelest keelatud asi, niisama kui emaihus idaneva elu hävitaminegi, mis praegu terves kultuuriilmas täies hoos on. Veel 17. aastasaja lõpul pidi Rootsi valitsus valjude abinõudega laste tapmise vastu võitlema (vaata: Kinder-Mords Placat 23. jaanr. 1680, Buddenbrock, Sammlung... II, 1, lhk. 751—2; Erneueretes Verboht, angehend der Kinder-Mord 15. nov. 1684, Liefil. Landesordnungen, Riga, 1705, lhk. 318—320; Riia kindralkuberneri J. J. Hastferi Justitien-Placat 9. maist 1689, Buddenbrock, Lievl. Landesordn. v. J. 1680—1710. Võrdle ka Ewers, des Herzogthums Ehstland Ritter- u Landrechte, lhk. 418—420). Valitsuse sellekohaseid määrusi pidi kaks kuni kolm korda aastas kuulutatama ilmliku ja vaimuliku ülemuse poolt, kirikukantslist ja mõisahärra poolt. — Tuleb mulje, nagu oleks laste tapmine sel ajal iseäranis hoogu võtnud. Hupeli jutustuse järele (v. allpool) peab arvama, et see tõesti nõnda oli. Luteri usu kirik asus käsikäes agara Rootsi valitsusega vana aja nähtusi, seal hulgas ka sugulist vabadust, suurema hooga hävitama, kui katoliku kirik seda oma kestvuse ajal siin oli teinud, viimane aeg vahest maha arvatud. Oli lugu kord nii, siis püüti muidugi selle vabaduse tagajärjel sündinud lapsi kõrvale toimetada, keda vahest muil tingimistel oleks alles jäetud. Kodumaa Vene valitsuse alla saamisel jäid endised määrused ja karistused maksma (v. karistused laste tapmise, idaneva elu

hävitamise, laste mahapanemise, vanemate surmamise (v. allpool) j. m. eest: Juhatus uue seaduseraamatu kava valmistamiseks, Peterburis, 1770, pt. 10; rida ukaasisid 1721—1783; Buddenbrock, I, 175). Kuid raske karistus ja häbipink ei aidanud: laste tapmine ei kadunud. 1764. a. ukaasiga kõrvaldati häbipink ning sugulised eksimised viidi kirikukohtu alla, kellele käsk anti niisuguste eksimiste eest mõõdukat rahatrahvi määrata. Ei olnud talupojal raha maksta, sai ta vastava arvu vitsahoopa. Nuhtluse kergendamiseks taheti liialeminevale laste tapmisele tõket teha (Hupel, Topogr. Nachr. I, 515). — Üks naisterahvas hukanud oma esimese ja teise lapse nälja kartusel ära (seals. 116; Petri II, 40—2). Keegi ei taha lapsega tüdrukut teenima võtta, sest et peremehel omal toidupoolist vähe on ja iga minut, mis teenijal lapse eest hoolitsedes ära kulus, raskel ajal kallis oli. Harilikult tuli mõisnik niisugusele eksijale appi, sest et ta omale uue orja juurde sai (Hupel, seals.). Ei sündinud seda, siis tuli laps hädaga „mättasse matta“ või „vesile viia“. — Nii oli muu seas ka majandusline kitsikus väetikeste hävitamise põhjuseks. — Hupel teatab (seals.), et tema ajal mõnes paigas talupoegade seas laste tapmist ikkagi ette tulevat, selle peale vaatamata, et lastega tüdrukud kergesti mehele saavat, kui nad virgad töötegitjad on (v. eespool lhk. 32—3). Olevat ka kohti, kus sellest patust midagi ei kuuldu. —

Need teated on uuemast ajast pärit, kus idaneva elu ja sündinud laste kaitse, see kenam kultuuri õis, seaduse läbi kindlustatud ja idaneva elu hävitamine erandina ainult veel ema elu hoidmiseks hädakorral lubatud on. Kuidas oli lugu siis, kui võõras kirjutatud seadus meil veel puudus või ennast ei suutnud maksma panna ja rahvas sisemiselt vana kombeõiguse järele elas?

Seal puudus muidugi hirm häbitava ja raske nuhtluse eest võõra võimu poolt „sugulise eksimise“ puhul ja laste hukkamise põhjused olid harilikud, nagu teistegi vabade rahvaste juures, kes oma õiguse järele elasid.

Kuid need, eespool ettetoodud põhjused ei ole endistel kultuuriastmetel aihsad, mis noort elu ähvardavad. Nagu raske näljahädaga lapsed surmataks, et vanemaid ja tugevamaid päästa, nii hukatakse neid ka ohvriks, et vihaseid jumalaid lepitada. Õigusemõiste inimese elu pühadusest on hilisema kultuuriastne annetus. Varemajal oli õigus elada sel, kes tugev, elujõuline; jõuetute laste veri oli odav kaup. Väetite ohverdamisega püüdsid tugevad endid jumalate viha alt päästa.

Semi sugu rahvastel oli laste ohver vanast hallist ajast saadik tuttav ja asus nähtavasti usulistel alustel. Meil kõigil on veel koolipõlvest saadik tüübiline näitus sellest kombest Heebrea rahva juures meeles, nimelt Aabrami loost, kes oma ainsa poja lisaku tahtis Jahvele ohverdada, kuid selle tegemata jättis ja poja asemel oina ohverdada (kultuuriastmete vahetus). Ka paljudele teistele rahvastele on lapseohver tuntud. Meie ei peata nende juures pike-malt, vaid pöörame pilgud jälle kodu poole.

Meie rahva vanema põlve meeles elab siin ja seal veel tume mälestus sellest, et endisel ajal lapsi on pagana-aja jumalustele ohverdatud (niisama ka mälestus sellest, et varem ajal lapsi on ära visatud, mättasse pandud jne.). Ohverdamine sündinud vette ehk „vesile“ viimise näol. Verisest ohvrast ei teata kõnelda. Mõned vanemad inimesed teavad isegi ohvripäigana Vöhandu jõge nimetada.

Viimane asjaolu on ajaloolise dokumendi läbi tõendatud.

Aastal 1642 kirjutas Urvaste kirikuõpetaja Johannes Gutsclaff raamatu, mis 1644 Tartus trükist ilmus pealkirja all „Kurzer Bericht und Unterricht von der Falsch-heilig genandten Bäche in Lieffland Wöhhanda“ jne. (v. Oma Maa 1884, lhk. 13). Rosenplänteri Beiträge... 5. heftis lhk. 161 kirjutab A. K(nüpfker) selle raamatu järele:

„Vöhandu ääres pandi vanasti ilmade teadasaamiseks järgmine auguurium toime. Talupojad panid kolm korvi (vitsmõrrad; A. K.) vette ja vaatlesid, mis seltsi kala keskmises püüdis. Oli see soomuseta kala, näit. luts või ka vähk j. s. s., siis kartsid nad viljakehva aastat, ohverdasid härja ja panid korvid jälle vette. Leidus keskmises jällegi soomuseta kala, siis ohverdati jälle härg ja korvid pandi kolmat korda vette; ja kui auguurium veel kord halba kuulutas, siis ohverdati lõpuks laps, ning siis heitsid nad kannatlikult saatuse kuulutuse alla, kuigi õnnetu oomen ilmus; sest ainult soomusega kala kuulutas viljarikast aastat ette.“

Aastat 60 varem (1587) Kölnis ilmunud katoliku preestri Michael von Isselti „Kurtze Chronik“ räägib soojärvest, mis umbes 10 penikoormat Otepääst Liivimaal, kus kurivaim palju kahjulikku ilma sünnitanud. Selle ärahoidmiseks on ümberkaudsed põllumehed emadelt lapsi varastanud ja vette visanud, või vähemalt laste kehast verd võtnud ja sinna visanud, nõnda et need ära kuivanud ja varsti surnud. — Isselt ei ole ise jalaga meie kodumaale saanud; oma teated meie rahva kohta on ta W. Reimani arvamise

järele Tartu jesuiitidekolleegiumi aruannetest võtnud (E. Kult. IV, 175).

On põhjust arvata, et kõik need tuntud ja tundmata Ilmjärved ja -allikad, Pühajõed ja -järved paigad on, kus omal ajal väetikesi ohverdati.

Ka lauluisa Kreutzwald kõneleb Böcleri raamatus (lhk. 100) vana rahva mälestuste põhjal laste ohverdamisest rasketel aegadel. Kahtlemata oli tema ajal mälestus rahva keskel niisugustest ohvritest elavam kui praegu.

Hiljemini ohverdatakse (ristiusu jumalale) vahakujusid (Hupel, Top. Nachr. I, 156 ja tema järele Petri; Russov, Chronik, II j. 22). — Tütarlaste mahapanemine aga kestab salaja vist küll edasi. —

Laste ohverdamine on ka teistele Soome sugu rahvas-tele tuttav (Eisen), nii laplastele (Holmberg), ostjakkidele (Strahlenberg), votjakkidele (Smirnov), soomlastele (Varonen).

On põhjust arvata, et nii mõnigi neist lastest, kes Läti Hendriku teatel sõdade puhul ühes naistega rööviti, oma elu juunalate lepitamiseks pidi andma. Hendrik kõneleb ainult täiskasvanud sõjavangide ohverdamisest (tapmisest; v. I, 10; VII, 2; IX, 12; X, 5, 7; XXVI, 6, 7), kuid miks ei võidud tarbekorral ka vōõrast last ohverdada ja oma hoida.

Meie ajaloo algul näib isegi poeglaste surmamine veel kombeks olevat. Kui ordumeister Andreas von Velven 1241. a. saarlastega lepingu teeb ja neile omalt poolt koh-
tuniku peale sunnib, kes maavanemate nõuandmise järele peab kohut mõistma, siis määrab ta muu seas, et poisikese surmamise eest kolm öseringi trahvi tuleb maksta ja ema mõni (ühiksa?) pühapäev kirikuaial (alasti) ihunuhtlust saab; ja kes pagana kombe järele ohverdab või ohverdada laseb, maksab pool marka hõbedat ja saab kolmel pühapäeval kirikumäel (alasti) ihunuhtlust (Bunge, Urkundenb. I, CLXIX).

Mäletan oma lapsepõlvest, et sündinud laps, kui talle hilbud ümber pandud, kohe pereisale näha toodi. See komme tohiks küll praegugi veel viisiks olla. Isa võttis selle armulikult kätte või ütles mõne lahke sõna uuele ilmakodanikule. Rohkesti rõõmu ja õrnust näidati esimese poja sündimisel üles, mil puhul emale sagedasti veel iseäraline kingitus osaks sai. Oli esimene laps tüdrukukene, siis kingitust harilikult ei antud. Ja oli perekonnas juba varem rohkesti lapsi, siis jäi isa lapsukese sündimisel tihti osavõtmatuks ja lõi mõnikord koguni pahaselt käega uue lapsukese poole; iseäranis siis, kui peres pojad puudusid ja uus perekonna-liige jällegi tütarlaps oli, läks isa nägu

pilve. Sel puhul viidi lapsukene selle nähatoojate vanade naiste poolt kiiresti ema juure tagasi.

Vanade roomlaste ja germaanlaste juures oli õigus-kombeks, et sündinud laps pereisa ette maha pandi (Ploss, das Kind... II, 243). Selle välise kombe läbi anti uus ilmakodanik pereisa meelevalda alla. Tõstis ta lapse üles, siis tunnistas ta selle oma perekonna liikmeks. Ei teinud ta seda, siis hukati laps kui üleliigne asi ära, nagu meie oma üleliigsed koerakutsikad ja kassipojad hukkame, hari-likult vette viime.

Nüüd, selle kirjutuse trükkimise ajal, oli mul õnn professor Voionmaa käest selle kombe üle Soomes suu-sõnal teateid saada. Soome rahvalaulud tõendavad, nagu meie omadki, laste hukkamise kommet. Ka Soomes olnud viisiks, et sündinud laps isale näha toodi, kes siis selle laskis ellu jätta, või jälle käskis ära viia, s. o. väikse kohta surmaotsuse tegi.

Kui meie oma rahvalaulude poole pöörame, mis laste surmamisest kõnelevad, siis leiame kõige pealt umbes 100 a. eest Saaremaal üleskirjutatud laulu (v. Kreutzwald-Neus, Myth. u. mag. Lieder, nr. 8):

Oli ma isa alba lapsi,
Olin ema alba lapsi,
Olin vendadest väeti,
Sõsarde sana alune.
Isa mind sundis soole viia,
Ema mind käskis maale matta,
Vennad vee augo sisse,
Sõsarad lina liguja jne.

Huvitavad on siin järgmised asjaolud:

Esiteks on laps halb laps, kelle hukkamist nõutakse, tütarlaps, hiljukene, enneaegne ja väeti. Hilja, s. o. elatanud vanematel sündinud enneaegne haiglane tütarlaps ei ole soovitud perekonna-liige. — Poeglaste surmamist rahvalaulud ei tunne; see on juba kadunud, või tuleb harukorral ette. —

Teiseks ilmub siin uue ilmakodaniku elu üle otsustajaks juba terve perekond: isa, ema, vennad, õed; vennanaised on erapooletud. — Isa meelevald ilmub juba piiratuna. Varema aja despotism näib murtud olevat (võrdle eespool käsitletud paavst Innocentius III. kiri ja Lati Hendriku ajaraamat, I, 10).

Kolmandaks — surmamise viis: isa sunnib sohu viima, ema käsib maale matta, vennad — veeaugu sisse, sõsarad — linalikku. Soos, kus ka maod asuvad, oleksid

linnud väeikese liha söönud (võrdle Breemeni Aadama teade eestlaste inimeseohvritest madudele ja lindudele ning Läti Hendriku teade (XXVI, 6) Järvamaa valitseja Hebbe ja teiste daanlaste surnukehade saatusest). — Ema käsib lapsukese mulda matta. See on hiljemini tuntud „mattasse panek“ ja tuletab elavate laste muldamatmist teiste rahvaste juures meele. Vististi käis meil matmise eel verine tegu.

Hiljem on laste hukkamist käsitlevaid laulusid rohkesti üles kirjutatud (Hiiumaalt — Mustonen (Lönbohmn), Vihukene E. rahval. nr. 45; Pölyast — Vana kannel I, 70; II, 272 (122) ja 273 (123) C ja D — Kolga-Jaanist, Setumaalt — Setukeste laulud I, 368, 369 (370—373), 606—616 (617—620), 644 (651) ja III, 1926 ja 1927 (1928—1929), ja mujalt, v. Neus, Ehstn. Volkslieder I, 6, 13; Paide maak. minu kogus; Rosenplänter, Beiträge, VII, 41, 53). Uudisena ilmub neis ema südame protest ja reaktsioon vana verise kombe vastu, mis viimaks inimesuse võiduga lõpeb, kui ema kinnitab:

Innemb see kivi laheku,
Põllu pinnär pirra mingu,
Kui ma vere vette vii,
Kalli kanna kaivanduhe. (V. K. I, nr. 70.)

Lapsukese rinnaotsa panek, „viimase armu andmine“ enne hukkamisele viimist ja ema meelemuutus sel puhul tuletab meele teiste rahvaste samasugust kommet (rinna andmist, huulte määrimist meega, mahlaga, ilaga jne.), mis lapse surmast päästis. See asjaolu iseenesest kõneleks isaõiguse kitsendamise ja emaõiguse poolt, võiks aga ka usulisel kannul olla kasvanud.

Esimeses laulus erapooletud vennanaised ilmuvad pea lapse surmamõistmisest osavõtjatena, pea väikese päästajatena, kord koguni selle hukkajatena (Neus, E. V. I, nr. 13), kus nad lapse „suurela munakivila, teravalle kirveellä“ tapavad. — Surmatud tütarlapsed muutuvad kaladeks, lindudeks ja puudeks (totemismi vastu- või järelkaja? A. K.). — Laulud tuletavad muu seas ka endist laste ohverdamist meele. Näib, kui oleks laste mahapanek ja nende ohverdamine rahva meeles kokku sulanud. Verise kombe kadumisel viiakse (või antakse nõu viia) veerand (veering) vesile, rahaankur allikale. See oleks laste ohvri väljalunastamine.

Olgu siin veel tähendatud, et Paide ja Türi kiriku vahelise tee ääres, versta 4 Türiilt, soo on, kuhu mitme valla piirid kokku jooksevad. Selles soos olevat vana-

rahva jutu järele iga mätta alla paar last maetud, „mättasse pandud“. Arv on muidugi liialdatud. — Lapsed olevat tüdrukute omad, s. o. väljaspool kiriklikku abielu sündinud. Et see soo endine püha paik või ohvrikoht oleks, ei tea keegi tõendada. Järjekult peaks mälestus (jutt) uuemast ajast pärit olema. Nagu nägime, oli vanemal ajal laps tüdrukule soovitud asi. Ei olnud siis põhjust teda mättasse viia. Meie aja mõiste sugulisest puhtusest puudus varemalt kultuuriastmel nagu prostitutsiooni mõistegi. Ja viimast nähtust ei tunne ükski vaba sugulise läbikäimisega rahvas harilikudel elutingimistel. Sellepärast oldagu praeguse aja mõõdupuude tarvitamisega siin ettevaatlik: Ka praegu ei ole õige kõiki agaamilisi suguelu nähtusi prostitutsiooni mõiste alla painutada, nagu seda mõned autorid (näit. Dufour) teevad.

Setukeste laulud I, nr. 609 loeme:

„Neiul sündi tütarlats,
Kulla kabule kanake“ jne.

Tuletame sel puhul igaks juhtumiseks meele, mis me varemini neitsilikkuse mõiste kohta ütlesime (v. lhk. 34—5). Neitsil sündis tütarlaps — tähendaks tänases keeles: naisel sündis tütar, kes talt nooriku (neitsi) nimetuse võttis. See vaatekoht on võimalik.

Mis sündimise takistamisesse puutub, siis oleme harjunud seda kõlvatute ja raiskuläinud eluviiside ajajärgu kaasnähtuseks pidama, nagu näit. Rooma langemise järgus keisrite ajal. Siin puutub aga ülikultuuri peensus esiaja toore egoismiga ja otstarbekohasusega kokku. Siin kui seal on laps asjata paha, mis olla ei tohi, sest et ta soovitud ei ole. Sellepärast hävitavad paljud looduserahvad tulevat elu. Siin on ema see, kes endas liigutava uue elu saatuse üle otsustab. Ta võib ja tohib sellega teha, mis ta tahab, nagu omal ajal tema enesega nii või teisiti võidi talitada. 18. aastasaja lõpul leiab Petri (Ehstl. u. Ehsten II, lhk. 34) seda nähtust eestlaste juures (vaata ka E. Kult. IV, lhk. 68, ja eespool lhk. 39), samuti ka käima peale saamise ärahoidmist (Petri, ss. lhk. 34 ja 49), mida ka Hupel (Top. Nachr. I, 514 ja II, 137) kinnitab (võrdle eespool täh. Kotšubei kiri Samarini tööde X andes).

Laste surmamise kohta ilmus „Eesti Kirjanduses“ nr. 4, a. 1910 W. Reimani kõne, mis ta E. Kirjand. Seltsi koosolekul 13. aug. 1909 pidanud. Tõuget selleks kõneks oli annud A. C. Winteri sulest Globuses LXXI, 13 ilmunud kirjutus laste mahapanemisest eestlaste juures. Olgugi

et W. Reiman oma kõne aluseks ainult rahvalaulu on võtnud, ulatab seniori terav pilk asja käsitlemisel sugurahva kultuurielu sügavate algpõhjusteni.

3. Raukade surmamine.

Nagu juba eespool tähendatud, on õigusemõiste inimese elu puutumatuses hilisema aja sünnitus. Teadagi, on see puutumatus tingitud. — Varematal aegadel oli elu õigus ainult tugevatel ja tervetel inimestel. (See õigus on oma alguses ju tuntud looduseseadus ja maksab ikka edasi, kuid meie kultuur kipub talle kitsendusi tegema.) Nõder laps ei suutnud ennast kaitsta ja pidi vanemate soovil surema. Minda isegi nii kaugele, et vihamehele kättemaksmiseks oma lapse elu ohverdati, et jumaluse viha vastase peale tuleks. Kui hindud kaklesid ja üks neist alla jäi, siis ähvardas ta oma vihameest n. n. mansamiga. Ta läks koju ja lõi ühel oma lapsel pea lõhki, et selle ilmasüüta valatud veri vihamehe peale tuleks (Wilutzky II, lhk. 12, m. 1). — Aga mitte ükski noorest nõrk, vaid ka vanast väeti on see, kes ennast kaitsta ei suuda. Sellepärast hukati vanal ajal mõlemaid. Halli pead austa, kulupead kummarda — see on hilisema kultuurielu õis, kus öeldakse, et selle käsi hauast välja kasvab, kes oma vanemat lööb. „Sina pead oma isa ja ema austama, et sinu käsi hästi käiks ja sina kaua elaksid maa peal“ — see käsk ja tõetus oli vana aja inimesel kaua ja tihti tundmata. Ka kõik vanadusest jõuetud, üleliigsed ja kooruvad olevused, kes liikumist takistasid või toitu asjata tarvitasid jne., surmati ära või jäeti edasiliikumisel lihtsalt maha, kus nad nälga surid. Mõne rahva juures maeti nad elusalt maha; maetavad pidasid seda endile suureks auks. Sagedasti läksid vanad inimesed, teatud eani jõudes, vabatahtlikult surma. Elusalt mahamatmist olevat vendide maal veel suure kuurvürsti ajal ette tulnud (rida allikaid v. Wilutzky II, lhk. 13 ja 14).

„Vana mees vareste roog, musta linnu leivakakk, hakkide ninaalune“ — see on vana aja seisukoht jõuetu rauga vastu (v. Wiedemann, Aus dem... Leben der Ehsten, lhk. 201; V. Stein, Üks kubu vanusõnu, lhk. 67; Kreutzwaldi käsikiri). Ka ohvriks tarvitati raukasid, et eluvõimulistele jumalatega lepitust võimaldada. Nii ohverdanud näit. votjakid viimase nälja ajal vanamehe (E. Ül. S. Alb. III, 203, O. K(allas) J. Krohni j.; v. ka Smirnov, Votjakid).

Käs oma raukade surmamine eestlaste juures ajaloolisel ajal laialisema nähtusena avaldus, selle kohta pole meil andmeid. Üksikuid juhtumisi tuli vististi ette (v. eespool-tähend. seadusemäärused hilisemast ajast). Paigapidaja rahva juures seda nähtust harilikult ei leita, olgu siis harukorralistel aegadel ja juhtumistel. Eesti kultuurielu uurija F. Amelung tõendab oma raamatus (lhk. 220), et 15. aastasajal eestlaste kultuuriolud sedavõrd olid paranenud, et tooremad pagana-aja kombes, nagu näit. elatanud vanemate surmamine, naiste röövimine, paljude naiste pidamine, surnute põletamine, m. s. täiesti kadunud olid. See tõendus on aga juba Amelungi oma raamatu järgmiste lehekülgedele läbi, peale vanemate surmamise ja surnute põletamise, ümber löödud, niipalju kui ta aja kindlaksmääramisesse puutub. Naiste tõmbamine ja mitme naise pidamine kadus hiljemini. — 18. aastasaja teisel poolel kirjutab Hupel (Top. Nachr. II, 157) oma aja eestlastest: „Vanematega pahandada, neile leiba ette visata, kui nad haiged on, isegi neid sauna asetada, kus nad endid ise oma kätetööga viletsalt toitma peavad, on harilikud nähtused; aga harva paneb laps kätt nende külge (löömine või surmamine mõeldud? A. K.), vahest rohkem kartuse kui austamise pärast.“

Kuidas pojad ja väimees-pojad praegusel ajal, isade ja äiade talusid oma kätte saades, pahatihti endiste omanikkudega tänamatalt ja ülekohtuselt ümber käivad, neile isegi sandikepi lasevad osaks saada, ja isad omalt poolt poegi ära tõukasid ning päranduseta jätsid ja jätavad, see ei käi enam selle peatüki alla.

*

Kuid olgugi, et vahekord isade ja poegade vahel tihti halb oli ja on, ei tahtnud ega taha inimene ometigi ilma järeltulijateta surra. Põhjused olid ja on mitmesugused. Muu seas oli vana aja inimesel üks, usuline, põhjus see, et tal pidi keegi olema, kes talle peale surma ohverdaks. Ilma ohvrita ei saanud hing rahu. Selles oli suur õnnetus, kui inimene ilma järeltulijata suri. Ja ainult oma poja ohver mõjus. Ning pojale oli tähtis, et isa vari (hing) teda kaitseks ja tema vastu heatahtlik oleks. Ei olnud mehel võimalik poega soetada, siis võeti võõras laps omaks (adopteerimine; võrdle meie sülelapse komme) või astus väimees poja asemele (väimees-poeg), või jälle anti naine teise mehe kätte sugutamiseks (niyoga — tähend. käsk, ülesanne, Auftrag — ja leviraat).

Siin oli vana aja inimese püha paik. Mitte tiirastus ei ajanud teda siin taga, vaid see oli kaasinimese tulevase — hauataguse elu, hingeõndsuse küsimus, mis teda liikuma pani. Poega (sanskriti k. „putra“ = poeg; put = põrgu; tra — väljatõmbamine, päästmine, võrdle ladina trahere; putra = põrgust päästja? vähemalt oli ta seda vana hindu mõtteilmas) mitte järele jätta oli sama hea, kui täie teadmisega peale surma piinariiki minna. Ei kinkinud jumalad inimesele poega, lahutas ta ennast naisest või võttis teisi juure jne. (v. eespool). Ei olnud see ja teine tee mõnel põhjusel, näit. maksva kombe pärast, võimalik, siis pidi teine mees aitama. Harilikult oli see aitaja preester, kui suguharu pühitsetud mees, nagu pruudiöö puhulgi. Salvi- tult ja pühalikult lähenes ta öövaikusel naisele, et kadu- nule seemet äratada. Laskis ta ennast siin kirest eksitada, siis oli see pühaduse teotamine ja ta heideti oma seisusest välja (v. Mahābhārata; Manu s. 9. r. V, 56 jj.; Wilutzky II, 42). Ka küdile oli pühaks kohuseks pojata surnud vennale järeltulijat soetada (leviraat; v. näit. piibel, Manu s. 9. r. 97; Rigveda 10, 40, 2 jm.). Ei teinud ta seda, siis võis venna lesk teda avalikult häbistada ja teotada (v. 5. Moos. 25, 5—10).

Meie ei taha praegu nende ja teiste siia kuuluvate nähtuste juures pikemalt peatada, sest et meil nende asjade jälgimisel sugurahva elus mitmed lülid seni puuduvad. Tähendame ainult, et ka siin Soome sugu rahvaste, eraldi eestlaste, usulised vaated ja õigusekombed teiste rahvaste omadest nähtavasti suurelt lahku ei lähe. Leviraat on meil vististi tuntud (v. eespool). Nähtavasti ei ole ka niyoga mõte mitte hoopis tundmata, vähemalt praegusel ajal mitte. — Kui hiljuti Lutsu novell „Kirjutatud on...“ ilmus, siis — kui õieti mäletan — läks kriitika novellis käsitletud niyoga- nähtusest pool mõnitades mööda, ilma et oleks püüdnud Juku hingeelusse tungida. See võte oli liiga kerge käega tehtud, kui mitte ülekohtune.

Lõpusõna.

Juba aastate eest panin omale, võõrast õigust ja seadust tundma õppides, küsimuse ette, missugune oli meie esiisade õigus? Mida pidasid nemad õigeks enne seda, kui neile võõraste õigus peale sunniti? Mida rohkem ma selle küsimusega tegemist tegin, seda rohkem selgus, et ta väga raske on vastata. Varematest põlvetest ei tea meie midagi. Alles siis, kui kirjaoskajad võõrad meile

kaela tulid, libises nende sulest pärgamendile mööda minnes ja kogemata mõni väike märkus, mille põhjal ühte või teist võib oletada. — Esimesed otsekohesed teated meie esiisadest pandi kirja u. 700 aastat tagasi. Rahvaluule on veel noorem ja temas on uute olude põhjal ja võõraste mõistete mõjul palju muutunud, nagu see suusõnalise edasiandmise puhul harilik nähtus on. Selle kirjapanek sündis alles lähemas minevikus. — Mis varem oli, see on ühes muistsete põlvedega mulla alla läinud, meile jäädavalt kadunud.

Kuid ometigi ei tule ma tühjade kätega. — Viimaste aastakümnete uurimised tervel meie planeedil, iseäranis Saksa teadusemeeste hiiglatöö muistse kombeõiguse päeva- valgele toomise alal, on seda saavutanud, et meil praegu rikkalik materjaal käes on, mille abil me rahvaste õiguse arenemise käiku kõrgemalt seisukohalt võime vaadelda. Kaugema aja olud korduvad praegu elavate looduserahvaste juures. Ja need muistsed olud on praegustega võrreldes — imede maa. — Võrdlemisemetoodi tarvitades läks mul korda meie esiisade kombeõiguse alalt mõndagi päeva- valgele tuua ja üles seada. Nagu mitmed andmed (näit. ordu- meistrite kirjad, Anno oma 27. VIII. 1255, Nordecki oma 6. VII. 1272 j. t.) näitavad, jäeti Maarjamaal pärisrahvastele esialgu nende kombeõigus alale; ka Rooma katoliku kirik ei jooksnud selle peale tormi. Kõigest, mis vana, hoidis rahvas sitkelt kinni. Ja nii elasid vanad kombesid kaua, mõned kuni meie ajani, kus neid sagedasti enam seletada ei osata. Neid ja muid andmeid kogudes ja sõeludes kasvas minu ette viimaks kaunis paks käsikiri, mis esi- isade p e r e k o n n a õ i g u s t käsitleb ja siin ilma ette astub. Kahjuks polnud mul aja puudusel võimalik viimast kätt töö külge panna ja nii jäi see konspektiivseks ning tundub katkestatuna. Trükkimine langes aja peale, kus mul kutse- töö aeg 16—18 tundi päevas kestis ja selle tagajärjel võimata oli isegi allikaid kontrollleerida.

Olen sisemise lõbutundega ja armastusega asja vastu esiisade kombeõigust jälginud, kõike oma vaba aega selleks ohverdades. Esimesed vaod on rasked ajada. Sellep. palun kõiki, kel asja vastu huvitust, mulle lahkesti abiks olla. Teise jao tarvis, kus riikliku elu algidud, omanduse- ja päranduseõigus jne., verine tasu, vana aja kommunism j. m. kõne alla tulevad, oleks veel palju materjaali vaja. Palun seda saata või juhatada. Soovitavad oleksid juriidilised, seni trükkimata vanasõnad, juriidilised sümbolid, rahva vaated ja arvamised üksikutes küsimustes selle või

teise õiguse alal, kohtupraktikas avalikuks saanud kombe-õiguse normid, endiste kohtute protokollid, millede kogule aasta 10 eest E. Rahva Muuseumis aluse panin ja mis nüüd peaks juba suur olema, vanem vastav kirjandus jne. jne. Kui mahti peaksin saama, katsun lehtedes rahva õiguse vaadete kogumise programmi avaldada. — Päästkem ka siin oma esiisade traditsioonidest, mis veel päästa on.

A. Krusberg.

Eesti asundused Rootsimaal vanemal ajal.¹⁾

Kohanime „Esta“ Rootsist leides avaldas Lundi ülikooli dotsent Dr. Hjalmar Lindroth 1914 arvamise, et see eestlaste nimest tekkinud. Asjast huvitust tundes ja vanus dokumentides veel enam sarnaste nimedega kokku puutudes võttis õpetlane „Est-“ nimed Rootsist uurimisele ja jõudis viimaks otsusele, et need eestlaste asumist vanemal ajal Rootsist eeldavad. Oma uurimise tagajärgedest kirjutab ta ajakirjas Ymer 1916 nr. 3. pealkirja all „Estnisk bosättning i Sverige under äldre tider“ = Eesti asundused Rootsimaal vanemal ajal. Alamal tutvustan nendega Eesti lugejaid.

Dr. Lindroth on 12 „Est-“ kohanime Rootsist leidnud. Põhja poolt lõuna poole minnes loeb ta Upplandist alates järgmised nimed üles.

1. Estby (by = küla) Alundas Upplandis, nime-tatakse 1316. Koha asutajana esineb Estulf.
2. Esterna Sjuhundas, Upplandis (1503).
3. Esta, Köpingi maakoguduses Västmanlandis (1349).
4. Estbröte, laid Mälari järves Kungshatta lähedal, esineb mitmel kujul. Eesta skär 1320, Eesta klippa 1540, Giäst Brötte 1684, Estbröte 1689.
5. Eestala Salemis, Södermanlandis 1353, nüüd kadunud nimi. Aesstalvm kirjutatakse 1419.
6. Estö Ösmos, Södermanlandis. Esta 1555, Estö 1572, 1578, 1600, Estöö 1610, I Stöö 1620, Istöö 1636.

---

1) Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 23. veebr. 1920 peetud kõne.

7. Espnäs Tunabergis, Södermanlandis. 1502 kirjutatakse „ith torp eestenez“.

8. Estabo, küla Lerbäckis, Närke maakonnas. Esteboda 1549, 1554.

9. Esterön, saar Braviikis, Norrköpingi ligidal. Höstra 1500, Eströö 1562.

10. Estorp, Jonsbergis, Östergötlandis 1558. Essetorp 1563, 1565, Ässetorp 1570, Estorp 1579, 1600, 1619.

11. Estbärgha skogh (mets) Östergötlandis 1410.

12. Estamåla, Älmebodas, Smålandis. Estinemålla 1632.

Dr. H. Lindroth harutab mõnda Est-nime pikemalt, ühtlasi teisendid tähele pannes. Mõnel üksikul juhtumisel seletavad muud kohanimed ümbruses kaheldava kohanime algupära. Näituseks endise „Estarna“ ligidal leidub praegune Fingarnö, 1382 kannab koht aga Finnagarnom nime. Uuriija loeb viimsest nime finnar = soomlased välja. Üht kohta tuleks siis Eesti, teist Soome asunduseks arvata. — Älmebodas esinevad Estamåla kõrval „Kuramåla“ ja „Summemåla“. Sõna lõpp måla tuletab mål = keel meele. Igatahes esinevad meile siin eestlaste, kurelaste ja soomlaste (= Summe) elukohtade nimetused.

Kõik 12 kohanime on Ida-Rootsis; kõige kaugemal Estabo Närkes. Lääne-Rootsis ja Põhja-Rootsis ei ole uurija Eesti kohanimed leidnud. Kõik ainult Upplandis, Södermanlandis ja Östergötlandis. Neis maakondades siis eestlaste asunduste kodumaa.

Eestlaste asundusi vanemal ajal Rootsis konstateerides tekib küsimine: kuidas eestlased Rootsi pääsnud? Ei või oletada, et eestlased oleksid hulgakaupa kodumaalt välja rännanud Rootsist enestele uut kodu otsima. Uuriija arvab, et meil ainult orjadega võib olla tegemist. Niisugusele oletamisele tuleb ta sel põhjal, et sõna est(er) tähendab nooremas Muiste-Rootsi ja vanemas Uue-Rootsi keeles orja. Seletuseks tsiteerib Dr. Lindroth vanemast kirjandusest mitu kohta. Ta ei katsu asja ometi valgustada sedaviisi, nagu oleksid rootslased enestele pärisorju peaaegu ainult Eestist toonud. Palju enam peab ta seda ilmet selle tõeasja refleksiks, et sel ajal, kui Rootsis pärisorjus ammu kadunud, sakslased eestlasi oma pärisorjeks tegid. Vabaduse kitsenduse puhul hüüdsid rootslased uhkelt:

„Ega me ometi eestlased ole!“ Samm edasi ja „est“ sõna uus tähendus „ori“, „pärisori“ ei olnud enam kaugel.

Estamäla, Kuramäla ja Summämäla kohanime juure tagasi tulles oletab Dr. Lindroth, et vabaks lastud orjad mitmest rahvusest need kohad asundanud. Viimase oletamise põhjendab ta sellele ilmele, et sessamas kihelkonnas veel Trelleboa olemas, mis „orjade elukohta“ tähendab. Kõik neli kohanime on umbes samast ehituseajast pärit. Peale selle loeb uurija kaugemal veel mitu Träl sõnaga algavat kohanime üles, selle peale pärisorjade elu-olu harutusele võttes.

Dr. Lindroth ei pea pärisorje kodumaa päriselanikkudeks, olgu siis juhtumise korral. Edda nimetab pärisorje „mustadeks“. „Svart“ on tavaline pärisorja nimi. Veel teatatakse pärisorjade „pikkadest kaeladest“ ja naisorjade „kõveratest ninadest“. Islandis räägitakse tihti Kelti pärisorjadest. Rootslased lasksid enestele idapoolseid naabrid pärisorje muretseda. Ainult korra leidnud uurija vanust kirjust pärisorja rahvuse — karjalane. Asmund Lang määrab 1310 oma testamendis, et „Karelus“ saagu vabaks. Võõramaa pärisorje saadi kahel viisil: neid toodi sõjast vangidena või saadi ostu ehk vahetuse teel. Tuntakse mitut orjade turukohta. Olav Tryggvason, vangi sattunud, viidi Eestimaale orjaturule; üks Rootsi kaupmees ostis ta seal vabaks. Eestlased ei olnud siis mitte kõik orjad, vaid tegid ise muudegi rahvaste liikmeid orjadeks. 1225 kuulutas Sabina Wilhelm — mõeldud muidugi Modena Wilhelm — ristisõja Saare mereröövlite vastu, sest et need palju vanga viinud pärisorjadeks.

Uurija tõendab, et pärisorjad mitte ainult maatööd ei teinud, vaid et neid nende osavuse pärast mõnegi korra tööliste kubjasteks pandi. Vabaks saades põhjendas enesele mõni pärisori uudisasutuse kas riigi maal ehk sel maal, mille ta endine peremees talle ühel ehk teisel tingimusel annud. Ennenimetatud Karelus sai vabadusega ühes hobuse „cum una cella“ (aidaga). Viimne ütlus on näpunäiteks, kuidas vabakssaanud ori ennast pidi elatama. — Edasi harutab uurija orjade arvu, näidates, et mõni jõukas mees neid kümnete kaupa pidas. Ta jõuab otsusele, et Rootsis vikingite ajal orjade arv vabade arvust poole peale tõuseb. Teiste uurijate arvamisi orjade küsimuses valgustades annab Dr. Lindroth lõpuotsuse, et orjad rohkel moodsul segarahva sünnitanud ja vabadust kätte saades põllumeesteks, uudisasujateks, talupoegadeks, sauni-

kuteks hakanud. Muidugi mõista, anti neile halvemad maad, sagedasti koguni alemaad.

„Est-“ nime juure tagasi pöördes ei taha uurija ometi kindlalt väita, et iga nimi just orja küsimusega ühenduses seisaks, vaid enam üleüldiselt asjast rääkida. Ta arvab, et peale Estamäla ta ühtki nime ei tea, mis kindlalt orjanime poole juhatab. Palju enam leiab ta näpunäiteid, mis mitme nime niisuguse seletuse vasta kõnelevad.

Juba see ilme, et „Est-“ nimi enamasti idarannas esineb, annab põhjust ka teistsugu asumist oletada. Iga sarnane nimi ei tunnista, et eestlased tõesti ses kohas muiste asunud. Mõni nimi võis Eesti mereröövliteltki kuidagi viisi alguse saada. Eestlaste Rootsis viibimisest annavad nimed ometi tunnistust.

Omalt poolt tahaksin juure lisada, et veel üks võimalus eestlaste Rootsi asumiseks olemas on. Nagu tuttav, pidas Eesti saarte ja ranna rahvas juba enne Meinharti elavat läbikäimist rootslastega, Kui aga hiljemini orjus pandi Eestis maksma, võis mõnigi eestlane vabale Rootsimaale orjuse eest pakku põgeneda, aga niisama mõni muugi, kes sakslaste poolt mingisuguse nende vasta tehtud teo eest karistust kartis. Üksi ehk kõige perega Rootsi põgenedes hankis ta enesele seal harimata maad ja hakkas sinna uudisasujaks.

Edasi harutab uurija, et „Est-“ kohanimed mitmesse aega tagasi ulatavad ja et nimi „ester“ vanal ajal sugugi ainult Soome-Ugri tõugu rahvast ei tähendanud, vaid ühede arvamise järele Balti, teiste arvamise järele Germaani rahvatõugu. Esimest korda kõneldakse Eestimaast ja eestlastest meie aja mõttes umbes 1000. aasta ümber. Breemeni Aadam annab umbes 1070 Eestimaast kirjelduse ja runokivid nimetavad „asta latu“, „estlatum“ ja „aistfari“. Esimest korda räägitakse kokkupuutumisest Lääne mere maadega Ynglinga jutus. Seal teatatakse Rootsi kuningas Yngvarrist, kelle ühed 600., teised 700. a. ümber arvavad olevat elanud, et „Eesti sõjavägi võitles vürsti vasta“ ja kuninga poega nimetatakse „eistra dolgr“ = eestlaste vaenlaseks. Siin on vististi küsimus sõjakäigust eestlaste vasta. Snorre on arvatavasti mõtelnud Soome sugu eestlasi, Schück aga vaidleb kindlalt niisuguse oletuse vasta. (Studier i Ynglingatal, 143, 145). Dr. Lindroth ise kaldub Snorre poole, juure lisades, et Rootsimaal eestikeelne nimetus kokkupuutumisele iseäranis Upplandiga juhatab.

Ajaloo valguse heitmise ajast alates ilmuvad eestlaste tugevad sõjalaevastikud Lääne merele, ühtlasi tihti Rootsi randadele kallale tungides 1000. aastast peale. Üks „Est-“ nimi, nimelt Estbröte seisab rahvajutu järele Eesti sõjakäiguga ühenduses; kui palju rahvajutul ajaloolist tõtt juures, on raske kontrollleerida. Rootslaste valitsusest kurelaste üle kõneleb 800. a. ümber Rimberti Vita Ansgarii, ja selle kirjeldusest selgub, et see valitsusejõud alles praegu ei olnud kätte saadud. Niisama nagu hiljemini Breemeni Aadami kirjades, mõeldakse selle kirjeldusega praegust Kuramaad. Et rootslastel kõige selle järele ligidaloleva Eestimaa juba 600. ja 700. aasta paigu kokkupõrkamisi juhtus, tuleb üsna loomulikuks arvata. Rahulikku kauplemist võeti eestlaste ja rootslaste vahel teadupärast igal ajal ette. Kõige selle järele kaovad ikka enam kahtlused, et mõni „Est-“ nimi eestlaste kohta ei käiks, seda enam, et eestlaste kõrval ka „finnar“ — soomlased esinevad, kellest ometi keegi ei tõenda, et neid baltlasteks tuleb pidada. „Aistfari“ nimi kivi peal käib igatahes praeguse Eestimaa kohta ja Espnäs (eestenesz) on üsna seal ligidal.

Et eestlased kuidagi viisi Eestimaa rootslasi tähendaksid, sellest ei või juttugi olla. Palju enam juhivad kõik näpunäited selle poole, et nimega „ester“ vanal ajal, niisama kui meie päevil, võõrast rahvast tähendatakse. Kui vanal ajal keegi isik nime kannab „est(er)“, ei või mitte tõenäoliselt arvata, et see midagi muud tähendaks, kui et ta võõra rahva tõugu kuulub. Puhas põhjamaalane rootslane ei lepiks iialgi eestlase nimega. Rootsist leitakse mõnda vana „Est-“ isiku nime ja need nimed annavad „Est-“ kohanimedele väärtusliku täienduse.

Rahvanimi leidub isikunimena Upplandis üheksal runokivil.

1. Neli poega ja ema panevad kivi isa „Aist“ mälestuseks Torslundas.
2. Kivil nimi „Aist“ sessamas kihelkonnas Skråmstas.
3. Üks Saksi paneb kivi isa „Aist“ mälestuseks sama koha läheduses.
4. Kivi on pandud ühe „Aist“ mälestuseks Rölundas.
5. Vennad ja ema panevad kivi venna ja poja „Aist“ mälestuseks Prästängenis.
6. Tiarr paneb kivi poja „Aist“ mälestuseks Flystas.
7. Lapsed panevad kivi isa „Est“ mälestuseks Össebys.
8. Kivil nimi „est“ Vårfrukyrkas.

9. Aüstin ja Fraüstin panevad kivi isa „Aista“ mälestuseks Törnebys.

Peale „Est-“ nime nimetatakse vanas kirjas u. 1312 „Estman“. Samade nimede kilda loeb uuriija ka kohanime „Äsmansbol“, „Estenstorp“, nimetatud 1366, „Estolfstorp“ 1370 ja vist ka „Edstorp“ 1385. Veel juhib ta tähelepainemise „Estulf“ nime peale. Ühel kivil seisab, et estulpus elab „in estby“ = Eesti külas.

Vaatame neid runokiva, kus nimi „Est-“ esineb, siis torkab silma, et mõned neist on Mälari järve sõiduvee äärest Upplandi poole pärit, iseäranis Sigtuna lähedusest. Võimalik, et need eestlased, kellest kivid kõnelevad, kauba asjus Rootsi jõudsid. Seesama väide maksaks ehk ka samasugustest kohanimedest. Runokivid ei anna igatahes näpunäiteid orjade küsimuse kohta.

Dr. Lindroth tsiteerib mõne „Est-“ nime ka S o o m e s t. Enam on neid. Dr. O j a n s u u kokku kogunud. Soome õpetlane loeb järgmised seda sugu nimed üles. Estby küla Kirkkonummel, Estbacka talu Porvoos, Estböl nime- tab üks dokument 1547 ja Eisteböl 1556, Eisteböle küla on Sauvos, Estholme Espoos, Estklippan rahn Köökaris, Estluota laid Sipoos, Estvik laht Emsalö küla rannas, Eisti talu nimetatakse 1544 Koivistol, Eistila küla 1554 Viiburi kihelkonnas, Eistila küla 1574 Koivistol. Eistin kari Hamina lahe suus (Suomen kielen tutkimuksia, I. 106). Peale „Est-“ nimeliste kohtade tunneme Soomes veel hulga „Viro-“ nimelisi kohti, mis soomlastel sedasama tähendavad, kuid et seda puhku ainult „Est-“ nimest kõne, jäägu viimised nimetamata.

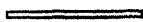
Dr. Lindroth on isegi Daanist Eesti nimede jälgi leidnud ja arvab, et need, niisama kui Rootsi jäljed, Eestimaale tagasi juhatavad. Oli ju daanlastel mõnda aega Eestimaaga kokkupuutumist, sest see seisis sakslaste tuleku ajal enam kui 100 aastat Daani valitsuse all ja daanlased asutasid varsti valitsusekepi Eestimaale tõstmise algusel Tallinna. Daani „Est-“ nimedest arvab uuriija siia liiki Isterod Själlandis (teisel Estaeruth ja Ysterod 1493) ja Istebjerg, ka Själlandis. Sellevasta ei loe ta nime Estrup nende nimede hulka, küll aga vana nime Islev Köbenhavni ligidal. Ühte naisterahva nime Æiste tuntakse 1400. a. ümber ja Este 1399. Dr. Lindroth ei julge ometi tõendada, kas viimastel nimedel tõesti rahva nimega tegemist.

Kokkukogutud tunnistused eestlastest Ida-Rootsis, ütleb uuriija, ükskõik, missugustena eestlased Rootsi tulnud ja missugusel ajal, ja meeletuletamine, et need tunnistu-

sed ainult murdosa sellest peavad olema, mis kadunud, näib mulle õigust andvat väita: eestlaste sissetungimist ei või silmapaari vahele jätta Ida-Rootsi rahva antropoloogilisel analüüsimisel, kui väikest protsenti eestlased ka täisarvust esindagu.

„Est-“ nimelt pöörab Dr. Lindroth „Finn-“ nime poole, mis ka Rootsis esineb, mille põhjalikum käsitlemine aga teiseks puhuks määratud. Uuri ja võtab oma harutuse tagajärjed lõpuks kokku järgmisesse väitesse: „Est-“ nimed pakuvad kindla tunnistuse Rootsi ida-maakondades Soome-Ugri rahvuse elemendi olemasolemisest, kes meie ajale enesest ometi muud mälestust ei ole järele jätnud kui „Est-“ nimed, mis nad kas ise või nende naabrid neile annud. Niisamasugune on lugu ka „Finn-“ nimedega.

M. J. Eisen.

Vokaalidevahelise dentaalse spirandi vasted vanemas Põhja-Eesti kirjakeeles.

Pearõhulise silbi järel.

Pea- ja kõrvalrõhulise, vokaaliga lõppeva silbi järel, lahtist silpi algavate sulghäälikute asemel on teatavasti oletatud algsoomes esinevat kinnise silbi algul neile vastavaid spiranta (piluhäälikuid) γ , β , δ , näit. sõnades *ja-yoit-ta-dak (: *jakama-*), *o-dot-ta-dak jne.¹⁾

Järgnevas esituses võtame nendest harutusele vokaalidevahelise dentaalse spirandi δ pearõhulise silbi järel, sõnades nagu: *kädestä (tüvi **käte-*), *uuden (tüvi **uute-*), *haudassa (: *hauta-*), *odottaa jne., ja katsume selgusele jõuda, missugused häälikud vastaksid nimetatud δ -le vanema Põhja-Eesti kirikukeele kirjalistes mälestusmärkides, s. o. missuguseid tol ajal rahva kõnekeeles tõesti hääldatavaid häälikuid tõlgitseksid neis tekstides esinevad kirjutusviisid.

1) Tüüpograafilistel põhjustel tähendab käesolevas kirjutuses *j* poolvokaali (*z*), samati *d* = *D*, *b* = *B*, *g* = *G*, (vok. +) *i* (+ vok.) = *i i*, (vok +) *ij* (+ vok.) = *i i*.

Harutusele võtame järgnevad keeletekstid:

1. LTÕ = (nõndanimetatud) „Liivi talurahva õigus“, XVI aastasaja esimeselt poolelt (Sitzungsberichte d. gelehrten estn. Gesellsch., a. 1893, lhk. 112—122).
2. Müller = Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606 (Verhandlungen d. gel. estn. Gesellsch. XV B, 1891).
3. StahlAES = Anführung zu der Estnischen Sprach / auff Wolgemeinten Rath / und Bittliches Ersuchen publicieret von M. Henrico Stahlen. Revall / Druckts Chr. Reusner der älter / in Verlegung des Authoris MDCXXXVII (1637).
4. StahlHH = M. Heinrici Stahlen Reval: Estho-Livonis, Sand- und Haußbuch für das Fürstenthumb Esthen In Liffland. I—IV, 1632—38.
5. StahlLS = Leyen Spiegel / Darinnen kürzlich gezeiget wird / wie ein einfaltiger Christ Die Fest- vñ Son-tägliche Evangelia in reiner Lehr vnd heiligem Leben ihm zu nutz machen kan / Zugerichtet Von M. HENRICO Stahlen / .... / Revall / Gedruckt bey Heinrich Westphal / des Gymnastii Buchdrucker / Anno 1641.
6. Göseken = Manuctio, ad Linguam Oesthonicam Anführung zur Ostnischen Sprache / .... von Henrico Gösekenio ... REVAL/.... Anno 1660
7. HornGr. = Grammatica Esthonica brevi Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem ed. à Johanne Hornung Riga (1693).
8. HornLöpp = (J. Hornung) Onsa Lutterusse Laste Öppetus. Lühhidelt Pühha kirja järrele ärafellitud, ning Rüssemisse ja kostmisse kombel tokko säetud ... Riga .... 1694.
9. AThHelleKA = (A. Thor-Helle) Kurzgefaßte Anweisung zur Estnischen Sprache .... Halle 1732.
10. PiibliR1739 = Piibli Raamat, se on keit se Summala. Sanna, ... Tallinnas / 1739. Aastal.

Teostest 1—9 võetud tsitaatide kõrval klambrites esinevad numbrid tähendavad nende teoste lehekülgi. PiibliR1739 tsitaatide suured numbrid aga — peatükka, väikesed — salmisid.

Nagu teada, on nüüdseajses Põhja-Eesti ühiskeeles ja sel põhjal ka kirjakeeles sündinud üleüldiselt muutus $\delta > 0$, peaaegselt kahe esivokaali eel, näit.: *sees, eest, veega, mee* (< *meden), *söed* (∞ sööd), *löed, käed, peetakse, veab, peame, määndab, käised, tüütav* (nende kõrval aga siiski: *ädasse, küdid, keeda, mädandab, säde, südant, side*, milles esinev *d* on tugeva astme üleüldistus), kuid vahel ka lühikeste tagavokaalide eel: *laob, (kanga) koe, maod* (: *madu*), *naod* (: *nadu*), *ootab, kaotab, seon, read, peol*, jne. Väga üleüldine on aga siiski teatavates sõnades muutus $\delta > j$ ja nimelt lühikeste tagavokaalide eel, näit.: *pajast, sajaks* (: *sadama*), *sajast* (: *sada*), *rajal, saju*, (: *sadu*), *sõjal*, (: *sõda*), *läks koju, kojast* (: *koda*), *kujub* (nende kõrval esinevad ka analoogilise *d*-ga: *mõdul, udar, jasad, pidud, kodus, audub, kude, udust, odaga, mudast*). Pika *u* ja *i* ning *u-*, *i-* lõpuliste diftongite järelt on δ samati kadunud: *uued, luuaga, niied, viies, auad, rauast, piian, ajad* ∞ *aiad*, (: *aed*), *oiame, leiust* (selle juures aga *taudid*).

Ülemal esiletoodud mitmesugune δ jätkuvus (*kadu, j, d*) on seletatav eri murrete mõjuga kirjakeele peale, sest igas murdes üksikult on olukord palju järjekindlam ja seaduslikum, olgugi et ka võimalikud on teatavad erandid (laenud teistest murretest, astmeüldistused). Näit. on Juuru kih. murdes δ kadunud mitte üksnes sõnades *laob, naod, kuues, uued*, vaid ka sõnades *aad* 'aiad', *paast* 'pajast', *saab* 'sajab' (šamati ka Kihnus), *koob* 'kujub', (Kuimetsas) *peod* (: *pidu*), *ojan* 'hoian', (*j* on algselt siin eelmise silbi diftongi järelkomponent; kirjak. on *oian*) *kiija* 'keeda' (kuid siiski *sajod* : *sadu*). Vigalas on δ muutunud alati *j*-iks: mitte üksnes *sajab, pajad, sõja, kujub* jne., vaid *kajob* (: *kadovad*), *lajo* 'laon', *majod* (: *mado*), *najol* (: *nado*), *ojaga* (: *oda*), *ojar* 'udar', *mujas* (: *muda*), *ujust* (: *udu*), *uied* (: *uus*), *kuies* (: *kuus*), *kiia, meia* (< *meidäk) 'meie juurde'; üksnes esivokaalide vahel ja *i-a, i-u, u-e* ning *au-u* vahel on $\delta > 0$, näit. *eest, seest, määndab, määne* 'mä-dane', *kiad* (: *kida*), *piult* (: *pidu*), *aub* 'haudub', *kue* 'kude'.

Nüüd, kui me δ jätkuvusega praeguses eestikeeles lühidalt tutvunenud ning näidanud oleme, et ta teataval ajajärgul eri murretes erisugune võib olla, ja seda isegi ühes ja sessamas murdes, olenedes kõrvalvokaalide kvaliteedist ning kvantiteedist, võtame kõnealuse δ poolt lähema vaatluse alla tekstid XVI-st ja XVII-st aastas. ja XVIII aastas. algust.

I. *o* esivokaali järel.

i-e : LTÕ : *feest*. Müller : *fiddes* (33, 143 145, 181, 255, jne.)
 ∞ *fees* (228, 280; esineb harvemini kui eelmine).
 StahlLS : *fiddes* (53, 185, 496, 497) ∞ *fees* (446, 497, 498).
 Göseken : *fees* / *fiddes* (54), *fees* (134). HornGr : *fees* (87);
 — AThHelleKA : ainult *fees*, *feest* (174). PiibliR1739 :
 ainult *fees* (Tan. 9, 10 jne.).

Pika silbi järele : Müller : *Wyende* (202), *Wiendel*
 ,*viiendal* (110). *StahlLS : *Wihest* (335), *Wiendal*
 (185). Göseken : *Wihhes* (197).

Müller : gen. *meddy* 'meie' (145, 181, 255 jne.)
 ∞ *meite wašta* (200) ∞ *meie iures* (187; viimased kaks
 kuju on haruldased), gen. *teddi* (281). StahlAES :
 gen. *Weide* & *meite*, *Teide* & *teite* (7); StahlHH : *meddi*
 (I, 4); StahlLS : *meddi* (85, 179 jne.) ∞ *meije ihust*
 (213), *teddi wehst* (174). Göseken : *meite* / *meide* /
mejede ... *teite* / *teide* / *tejede* ... *meidele* ... *teidele* ...
meitet / *meidet* ... *teitet* / *teidet* (34). ATh-HelleAK :
meist-meiteft, *teist-teiteft* (80), gen. *meie*, *meite*, *teie*, *teite*,
meile, *meitele* (25). PiibliR1739 : *teie iure* (Matt. 23,
 34; samati igal pool). — HornGr : *Nende* / *vel neie*
 (63). *Teie* (54), *teede*'.

i-ä : Müller : *piddab* (89), *piddat* (133), *piddame* (26) ∞ *peab*
 (26), *peaxime* (282). StahlLS : *üllespiddap* (448).
 Göseken : *piddan* & *pean* (385). Hilisematel autoritel
 on *pean* jne. ü-ü : Göseken : *ma tüddin* (421), *tüddis-*
tama (421), *tüib erra* (421)

ü-e : Göseken : *Süffist* & *Söest* (262)

ü-ä : Müller : *leüame* (173 jne.). StahlLS : *löidan* (148)
 ∞ *löijap* (665). Göseken : *löidan* / *loiian* / & *leewan* (188),
püan / *pühdan* (109).

e-i : Müller : *weddichse* (33), *weddichset* (170 jne.). StahlAES :
weirjefst / *weddir* / *rest* (124); StahlLS : *farjaweiget* (85);
 Göseken : [pecus] *weddir* / *weir* (436), *weire* *Uid* (201).
 HornGr : *Weits* ... *Weistele* (23). AThHelleKA : *weis*,
weits (18)

e-e : Müller : *eddest* (111, 113, 200 jne.) ∞ *æft* (119; haruld.),
eemalle (106). StahlHH : *ehs* (IV, 185), StahlLS :
eddes (185) ∞ *ehs* (185). Göseken : *eddes* *vel ees* (450),
ehmal (192). AThHelleKA : ainult *ees*, *eest* (88).
 PiibliR1739 : ainult *ees* (Tan., 3, 3 jne.).

Müller : *wedde* tilfad 26, 6), *wex* (217). Stahl LS : *wehft* (174). Göseken : *wedde* ristuð (409) = *weeft* / *wessift* (458). Hilisemates tekstides esineb ainult *wee-*: Horn-Löpp : *Weeft* (115). AThHelleKA : *we-el* (207). — Müller : *Wexewaa* Rüyula (273), part. *wexewaa* (216). Göseken : *wehwa* / *wehwaha* (454).

e-ä : StahlLS : *weddate* (700). — Müller : *teedame* (1), *tædame* (117), *tædate* (86) = *tæame* (191). StahlLS : *tehdap* (498).

ö-ä : Müller : *erralüya* (297). StahlLS : *šõhda* andma (450) = *šõa* nint' joa . . . andma 'süüa ning juua andma' (184).

ä-ü : Göseken : *feix* / *e* (178) 'käis, varukas'. Horn Gr : *Räits* (22).

ä-e : Müller : *Ræddeft* (144), *kæddebe* (145) = *Ræe* kš (222) 'käega', *Ræet* (200). StahlHH : *feddet* (I, 31), *feddest* (I, 56) jne. = *fehdt* (II, 147); StahlLS : *feddel* (319) = *fehjest* (52), *fehjede* kähš (701) jne. = *fehdt* (446), *feh* (360). Göseken : *fehje* raud (216), *fehst* & *fehjest* (226), *fehje* kaas (226), *wiggane* *fehjest* (271), *feh* mees (151) 'käämees'. AThHelleKA : *kæe* (15). PiibliR1739 : *kæed* (igal pool). — HornGr : *fæetud* (83) 'seatud'; *Sæddi* / *G. Sæddi* / & in *Harriä* *alicubi*, *Sæe* (51).

ä-ä : Müller : *iæda* (132). StahlLS : *fehda* (397). — Horn Gr : *fæan* (83) 'sean', *fæame* (78). — Müller : *hedda* *fiddes* (143). StahlLS : *hedda* *fees* (498). HornGr : *Sædda* / *G. Sædda* (51), *Mædda* / *G. Mæa* (49).

Sõnakujus *fiddes* võib täht *d* (*dd*) tähendada: 1) helita dentaalset meediat *D*, nagu see praegugi murretes esineb (Kodavere *sidèn*, KettKK, 107), ehk jälle 2) mingisugust nõrka, võib olla spirandilist dentaali, millest mitmetes Lääne-Eesti murretes on arenenud *h*, näit. Hanila *sehel* = *sehes*, Varbla *sehetsse* pool, Tõstamaa *sehes* = *sehel*, *sehetsse*, Mihkli, Lihula ja Anseküla *sches* jne. Wiindel, *wihest* jne. (*h* on siin eelmise vokaali pikenduse märk) esindavad sõnakujusid, kus $\delta > 0$, samati ka Gösekeni sõnakuju *wihhes* (Vrd. Stahli kirjutusviisisid *pehhas* 'peas' ja *fehhas* 'seas', LS, lhk. 655, 47 jne).

Mülleri ja Stahli *meddy*, *meddi* ja *teddy*, *teddi* tunnistasavad arvatavasti *d*-lisi sõnakujusid, nagu nad praegu õige laialt esinevad Lääne-Eestis: Lõuna-Vijandimaal, tervel Pärnumaal, Edela-Läänemaal ja Hiius: *mede*, *tede*. Stahli ja Gösekeni *meide*, *meite* ja *teide*, *teite* tähendavad aga vististi Läänemaa ja Lääne-Harjumaa sõnakujusid *meite*, *teite*. Sõnakujusid *piddeb*, *piddan* jne. võib vaevalt

usaldada: arvatavasti on nad tugeva astme (pidama) üleüldistused, mida autorite puudulik keeleoskus tekitanud, nagu ka Mülleril sõnades *keſſu* (accus., 167), *wöllase* (237) ja Gösekenil *Sachſa* *luffiſaſ* (337). Gösekeni tüüb on häälikseaduslik kuju, mis praeguses keeles puuduvat näikse. Mülleri *leüame*, Gösekeni loijan tõlgitsevad praegu veel (Saaremaal, Muhus, Lõuna-Läänemaal, Põhja-Pärnumaal) esinevaid *löiame*, *löia(n)*. Gösekeni leeman võib võrrelda praeguse (Kihnu) *levä* sõnakujuga.

Mülleril, Stahlil ja Gösekenil esinevad *weddichſe* 'veise', gen. *wedde* 'vee', *eddes* ja Mülleri ning Stahlil *tæddeſt*, *feddet*, *föhda* (võib olla ka Mülleri *teedame*, Stahlil *tehdap*) tunnistavad arvatavasti häälikseaduslikka kujusid, kus δ jätkajana on kas *d* ehk mingi dentaalne spirant, sest analoogilisteks astmeüleüldistusteks ei või neid kuidagi lugeda. Vrd. praegusi sõnakujusid Eestis: Kodav. *vedes* 'veest', *edemält* 'eemalt' (KettKK, 107), *käded* (Weske, E. Kirjam. S. Ar. 1897, lhk. 23), Kodav. *süädä* (Kett.), Kihnu *rihealusõ ede*.

Ei ole kahtlust, et Gösekeni *Süſſiſt*, *wessiſt* ja *keſſiſt* esindavad samasuguseid keeleoskamatusse soetatud kujusid nagu *tilſat*, *Sachſa* jne. Tugeva astme üleüldistus tohiks ehk olla ka sõnakuju *weddate* Stahlil. Sellevastu aga kaunis tõenäolikt spirandilist muistse δ jätkajat tunnistavad Mülleri *Mechemaa*, *mehewaa*, Stahlil *fehjeſt*, Gösekeni *fehje*, *fehjeſt*. Nähtavasti olid naabrushäälikud *ä* ja *e* iseäranis kohased mingisuguse prepalataalse (võib olla n. n. *ich-häälikule lähineva*) spirandi kauemale püsimisele kõnekeeles ja samati selgemale kuulumisele võõramaalaste kõrvale, nii et sunnitud oldi seda *ch*, *h*, *hj* ja *hi*-ga transkribeerima. See spirant lähenes nähtavasti õige tuntavalt-samal ajajärgul veel kuuldavale palataalsele spirandile ($< \gamma$) nendesamade vokaalide *ä-e* vahel, näit. sõnades: StahlHH *föddawehje* (III, 134), *mehje pehl* (IV, 155), StahlAES *wehjeſt* (80), *mehjeſt* (41), StahlLS *wehjeſt* (447) 'väest', *Mehejet* 'mäed' (207), Gösekeni *wehjeſt* 'väest' (264) jne., *mehje harri* (388). Kaunis tõenäolikt on, et need mõlemad δ ja γ jätkajad olid kõlalises peaaegu identsed. Selle tõenduseks võib võrrelda näit. tartukeelseid kirjutusviisisid Rossihniusel¹⁾: *hähli kugel* (Catechismus. 11) 'paremal kael' ja *käghet* (Evangelia vnd Episteln, 144) 'käed' ning *wägeſt* (Cat., 11) 'väest' ja *nägghete* (Ev. v. Ep., 73) 'näete'.

1) Joachim Rossihnius. Stüdestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus etc. (Verhandl. d. gel. Estn. Ges., XIX B.).

Sõnakujude teedame, tædate; iæda ja jehda peale ei või me mingisugust arvamist toetada, sest arvatavasti on nad tugeva astme (teadvad, teadnud jne., ja -da lõpu) üleüldistused, esimesed ehk autorite eneste sünnitatud, järgmised aga rahvakeelsed, nagu nad praegugi laialt Põhja-Eestis esinevad [analoogiliste *saada*, *jäädä* kõrval on siiski ka häälikseaduslikud: Tõstam., Lääne-Saaremaa *saaja*, Kihnu, Ida-Saarem., Muhu *soaja*, Kolga-Jaani, Paistu, Karksi *saija*, Võnnu *saija*; Ridala *saha*, *jäha*]. Samasugune, mingisuguse „kaitseanalogia“ sünnitatud tugeva astme üleüldistus on ka gen. *hædda*, sest häälikseadusliku *hää* püsimine rahvakeeles oli vist homonüümsuse hädaohu tõttu algsest juba takistatud. Ka praegune rahvakeel tunneb nähtavasti igalpool üksnes omastavat *äda*, *ädä*. Huvitav, et sõnast *tädi* nimetab Hornung Harjumaal (in Harria alicubi) leiduva häälikseadusliku *Tæe*, mille sealt analoogiline gen. *tädi* praegusel ajal välja näikse tõrjunud. Hornungi gen. *Mäa* (: *Mädä*) esineb nüüdki veel laialt.

(Järgneb).

Albert Saaberk.

Eesti rahvaluulest.

Dr. Schultz-Bertram. 1)

Kolm luulelist fiktsiooni — laul, saaga ja rahvaeepos — leiduvad, arvan ma, igas rahvaluules. Nemad on otse rahva enese seest välja kasvanud ja nende tekkimine on puhtinimlikkudest ürgseisukordadest tingitud. Algelu kolm peatingimust — peenemate elutundmuste lõim, inimesesoo esimesed elutarvidused, on teatavasti — armastus ja nälg. Nendest arvan ma ka tuletada võivat need 3 luuleliste tundevoormide rida. Nende esimeste elutarviduste rahuldamiseks olid kaks omadust kõige tarvilikumad — keha ja vaimu tugevus ehk jõud ja kavalus. Just nii, nagu linnul tema laul abinõuks sai, et teise sugu tähele-

1) Dr. Schultz-Bertrami järelejäädud trükkimata käsikirjadest. Praeguse töö oli Carl Hunnius avaldamiseks määratud ja redigeerinud saksakeelsesesse annete kaupa ilmuvasse raamatusse, mis C. Hunnius ja W. Wittrock välja andsid. Viimasel aastal marusaksluse tujusse sattunud Wittrock oli aga kategooriliselt eestlastesse puutuva materjali vastu ja ei lasknud tööd ilmuda. Melle ei paku kiri mitte uudist, kuid ta näitab huvitavalt, kuidas Eesti rahvast kõnelesid mineval aastasajal isegi need, kes tema vastu sõbralikud olid, nagu Dr. Schultz-Bertram.

panu oma peale tõmmata, nii leidis ka inimese pea, et laul ka temale sedasama eesmärki aitas kätte saada. Sellepärast on ka siis laul esimene luuletunde saavutus inimese rinnas. Tema oleneb inimlike vahekorradest algoludest — sugude vahekorradest. Mõlemad teised — saagad ja rahvaeposed, või aga humoristlikud muinasjutud, kuuluvad juba rohkem väljaarenenud kultuuristmele. Nemad peavad ennenimetatud kõige rohkem silmapaistvaid inimese omadusi ülistama — jõudu ja kavalust. Ja nagu laul vahekorras on naisega, nii kuulub kangelassaaga mehe ringkonda ja muinasjutt ja naljaveste lapse piirkonda — sest naine tahab tunda, mees mõelda ja laps naerda. Naise elu on piiratud suguliste vahekorradega, ja esimese armulauluga, mis tema südamesse tungis, on tema terve tulevik, tema olemasolu tingitud. Meest valmistab üliinimlik jõuavaldu teole ja jõupingutusele ja meelitab tema uhket enesetunnet. Last kisub nali oma poole, mille tuumaks on nõrga võit tugeva üle kavala kaudu igavestes teisendites korduvates imelikkudes juhtumistes. Ise oma nõrkuse tundes paistab temale see luulevorm kõige loomulikum ja ligem.

Meie määrame siis kindlaks 3 vormi kui ürgajalised ja algoludest välja kasvanud — lüürilise, eepilise ja naljaka — ja meie ülesanne oleks neid vormisid ka meie Eesti rahva juures leida ja nende olemasolu tõendada. Viibime esiti saaga juures.

Nii kaugele kui inimese aju ja nõnda ka tema kujutusjõud ühevormiline on, peame meie, arvan ma, seda sisemiseks mõödapääsmata nähtuseks lugema, et kõigi rahvaste kangelassaagad üksteisele õige sarnased on. See on samasugune nähtus, nagu keelte sarnasus. Sest nagu inimese kõneorganid igal pool needsamad on ja sellepärast ainult teatav häälikute arv võimalik on, niisama ei või teatud sõnade juhtuvat sarnasust mitte ainult tõusugulusega seletada, vaid ka psühholoogilise ja füsioloogilise sarnasusega. Sellepärast arvan ma ka oletada võivat, et Kalevipoja saaga Soome rahva tõu omaks ja temale eriliseks tuleb lugeda — hoolimata ühesarnastest joontest, mis temas teiste rahvaste saagadega leidub. Väärtust, mis temal ajaloolises suhtes peaks olema, ei või sellepärast mitte kõrgeks hinnata. Üsna teine asi on aga, kui me tema väärtusest kõneleme rahva enese ja tema hariduse suhtes — ja selles suhtes ei või, arvan ma, sellele leiu väärtust mitte küllalt kõrgesti hinnata... Sest kas näitab mingi muu asi nii vastuvaidlemata ühe rahva ajaloolist

tähtsust, kui see, et temal olemas on e p o p ö a. Meile, eestisõbralistele (Philestonen), kes meie selle rahva vaimlist uuestisündimist peame edendama, on kohuseks sellele torsole, mis purustatud ja pärastiste lisadega rikutud, kõige kaugemates provintsi kolgastes tunnustamist anda — seda kaugetes orgudes ja sügavates laantes õhku kajavat laulu tema auväärilisusele vastavalt inimesoo tähelepandavamate vaimusünnituste ritta esitada. — Kuidas on lugu Eesti rahva tulevikuga? On tal seda või mitte? Kas on see tõenäolik, et tema aegamööda ühte suure naabrirahvasse ära kaob? — Aga mistarvis siis püüe ühele hoonetele tuge muretseda tahta, millel lagunemiseidu juba sees pesitseb? — Ei, mina usun rahva algupärase jõu sisse. Mina usun, et tema pikas rahvaste reas ka oluline element on. Ei võida teda vahest mitte kalliste metallide hulka arvata, ta ei ole mitte-Germaani kuld, aga küll sitke ja tubli vask, mida ilmaski tinaks ega kullaks ei saa ega tarvis ei ole muuta. Kahe asja läbi, arvan ma, võidakse ühe pärisorjusest lahti mõistetud ja selleks vääriliseks arvatud rahva vaimlikku uuestisündimist ja haridust edendada: anname rahvale e e p o s e ja a j a l o o ja kõik on võidetud. Teiseks otstarbeks on materjali küllalt olemas, esimeseks tuleb seda korjata.

Mina olen Kalevi saagat torsoga võrrelnud. Vahel aga ilmub ta mulle jälle kui purustatud megatherium. — Need on purustatud hiiglaliikmed, mille ühenduslülid on kaduma läinud ja millele luulelist C u v i e r'd tarvis läheks, et organiseeritud olnu kui terve, elus olevus tunnustamist võiks leida, kes end kord suurepäraselt liigutas. Meie saaga ei ilmuta midagi sellest Greeka ilutundest, mis selle suure rahva saagadele nii klassilise kauniduse ja armsuse annab. Tema toetub ühelt poolt tumedatele jumalate sõdadele põhjamaade määratumates saagades, teiselt poolt Aasia fantasmagooriatele. Tema on antidiluviaalne hiiglakuju, meie euroopalistest mõistetest üleulatav koloss, ilma dimensioonideta, fantastiline nagu esimese loomise saavutused ise. Soome nordrag, kelle ühest kõrvast teise oraval terve kuu aega karata läks, tunguuste maa-alune mammut, kelle tegevusele mäed, kui mutimulla-hunnikud oma tekkimise võlgnevad, kalmukate saaga sajaliikmeline koletis, kelle luitunud luud Himalaja mäed moodustasid, ja Kalevi poeg, kes ilma ümber künnab, on Aasia fantastilise tunde viisi õe- ja vennalapsed, ühe enneajaloolise arusaamata jõutunde ilmutused. Ühel hoobil on nad aga ühe teise vaimlise arenemisastme tunnismehed. Sest nagu meie

sega igapäev laste omaleitud muinasjuttudest näeme, on seal võrdluste määramata suurus, iluseadustest üleastumine, absurd suurus ühes sõnas — just lapsea kriteerium. Nagu Soome tõugu Kaukaasia raassi eelastmeks peetakse ja teda ületulijaks Mongooli tõust peetakse, siis ei leia meie siit ka mitte ainult helisid Aasia ettekujutuse-viisist, vaid silmapaistvalt ka sarnasust saagade ehitusviisis nende rahvastega, kes Euroopas kõige kõrgemal astmel seisavad. Eepose leidlikkuses ja arenemiskäigus leiame Greeka ja Germaani võrme, väljatöötamises on aga kõik geniaaljame ja täis ulakaid tükke, mis kombe ja ilutunde vastu käivad.

Kalevipoeg, on Euroopa rahvaste Herkules, Ulysses, Siegfried jne., aga suurekstegeva klaasi läbi vaadatud ja ebavormiliseks läinud. Tema jõuavaldused on kõik määratu suured. Siin vihisevad tema viskel kaljud läbi õhu, nutetakse järvi, kantakse mägesid kuue hõlmas ära. Titaanlik õhk puhub tervest laulust läbi, ja kontrasti läbi saab määratusetunde veel elavamaks. Vesikivid seotakse piitsade külge, aiateivaste asemel kisub kangelane kuuski juurtega üles ja seob nad taimedega kokku, nii et maa ja meri, mägestik ja mets, linn ja rahvas üksteise peale langevad ja värisevad ja ilm omale teise näo saab.

Tahame aga sarnasust haritud rahvaste eepostega otsida, siis leiame Kalevipojas kangelase, kes nõrgemat peab teenima, nagu Herakles või Siegfried, ja kes, nagu viimane, või Achilleus haavamise vastu kindel on ja ainult nagu see teatud tingimustel surmatav on. Ka peab tema, nagu kõikide aegade ja rahvaste kangelased ja pooljumalad haadeses käima — alla sõitma põrgu hauda. Nagu päris eepöades, on lugu traagiline. Üks kõrgem paratamatus valitseb sündmuste üle ja kõigest kangelaslikkusest ja paremast pöördest hoolimata läheb vanne, mis kangelase peal lasub, lõpuks täide, ja saatuse võim võidab allavajaja.

Sügav valu, kõige sügavama poeesia tuum, mis õhulise loorina üle kõige suuremate loomistööde näib heljuvat, tundub siin otse pillavas külluses, ja jälle tähendan selle peale, et terve enam aimatud kui leitud loo üksus ja tervus niisama tarvilik on olnud, nagu pea ja liikmed torsole tarvilikud olid.¹⁾

1) Uuemate uurimiste järgi on just vastupidisele otsusele jõutud, nimelt et terve Kalevipoeg rahva suus veel ilmiski tervena ei ole elanud, nii et meil siin mitte tegemist ei ole purustatud terve ehituse tükkidega — torsoga, vaid sündivate osadega, mis veel kokku ei ole liitunud.

Ümberpanija.

Lõpuks olgu siin veel üksikute katkendite sisu ära tähendatud, mis ligikaudse kavandi annavad tervest loost.

Kalev, põhjamaa hiiglakuningas, ja Linda sünnitavad 12 poega, kelle seast Soini varsti välja paistab, kuna ta Heraklese viisil juba hällis oma jõudu näitab. Ta müüdi juba poisikesena sepale ära. (Sepad on teatavasti Põhja- maade rahvaluules suure tähtsusega, nad olid targad nõiad, isegi vahvad kangelased.) Sepa juure läheb noor kangelane, et omale mõõka septseda. Soini vihastab oma sulaspõlve üle, tapab sepa poja, sunnib omale nõiutatud sõjariista välja andma, aga tapetud poja isa vanne lasub nähtavalt tema peal ja Kalevipoeg peab kord sellesama mõõga läbi langema.

Tema elu kujuneb nüüd alatiseks võitluseks, millest ta aga alati võidurikkalt pääseb — tema tegude hiilgepunkt on tema põrgusõit. Hobuse ja mõõga kaotamine, jälle- nägemine vahvate vendadega sünnitavad rea luulelikka episoodi, ja kangelase surm, mis ta iseenese mõõga läbi leiab, on niisama suurepärane ja liigutav kui bur- gundlaste mõrtsukatöö Nibelungides.

Tõlkinud A. Jürgenstein.

Inimeste müümine Laiusel 18. aastasaja lõpul.

1739. aastal seletab Liivimaa „valitsev maanõunik“ Vene riigivalitsuse järelepärimise peale ametlikult, et talupoeg oma eluga ja ihuga on täiesti pärihärja alla heidetud ja tema oma, ja 1765. a. ütleb Liivi maapäev „talupojad Rooma õiguse kõige täielikumas mõttes pärisorjad (servi) olevat, nii kaugelt kui see ristiusega kokku sünnib“. Talupoja saatus oleneb nõnda täiesti tema peremehest. Ta on töölooma seisukohal, kelle tööjõudu tarvitatakse ja keda oma heaksarvamist mõõda võib ära müüa ehk vahe- tada. Ühest niisugusest inimeste müümisest, mis orjapõlve lõpu ajajärgul toime pandud, tahan siinkohal kõnelda and- mete põhjal, mis Laiuse kiriku arhiivis leida. Asi puutub Laiuse kirikumõisa talupoegadesse. Enne müümiseloo jutustamist järgnegu mõned tähendused Laiuse kirikumõisa talupoegade tekkimise loost ja nende õiguslisest vahekor- rast kirikuga ja õpetajaga.

17. aastasaja teisel poolel kinkis selleaegne paljude mõisate omanik Laiuse kihelkonnas krahv Erik Flemming Laiuse õpetajale Reinerus Broocmann'ile¹⁾ päriseks kaks peret — Ott ja Lass, sest et õpetajal töörahvast puudus oli. Õpetaja asutas nad kirikumõisa maadele elama. 1688. aasta revisjoni puhul ütlevad nad endid umbes 20 aasta eest kirikumõisa maadele seatud (gesetzt) olevat. Nad ei käi aga mitte talupoegade üleüldiste seaduste alla, ei anna moonu ega sõjamehi, vaid on õpetaja sulased, kes tema maa peal elavad ja temale tööd teevad. R. Broocmanni järeltulija, tema poeg Johannes Broocmann, kinkis 1710. aasta ümber Laiuselt lahkudes ja Rootsimaale asudes need 2 peret Laiuse kirikule päriseks, nõnda et nemad kõigile järeltulevatele õpetajatele tarvitada peavad olema. Mõne aja järele on kirikumõisa talupoegade arv kasvanud ja 1734. aasta kirikukatsumisel ütleb õpetaja kirikumõisa juures „praegu 5“ talupoega olevat. Nad ei ole „aga mitte kihelkonna mõisate poolt antud, vaid osalt eelkäijate, osalt praeguse õpetaja poolt istutatud (gepflanzt) ja kirikumõisa maadele asutatud (gesetzt); sellepärast ei loeta neid üheski revisjoniadras ja nad on kõigist koormatest (oneribus) vabad“. Kümme aastat hiljemini, 1744. a., on töövõimelisi ametliku aruande järele juba 11 meest ja 19 naist, vanu ja jõuetuid 3 meest, 4 naist, töövõimetuid lapsi 21 poissi, 15 tütarlast, ühtekokku 73 hinge. 1758. a. tõuseb kogu arv 79 peale. 1758. a. nõudsid õpetaja Reimersi²⁾ pärijad kirikumõisa talupoegade väljaandmist, tõendades, et need õpetaja Reimersi isikliku päranduse hulka kuuluvad. Tartu maakohus (Landgericht) otsustas aga, et need talupojad mitte õp. Reimersi omad ei ole olnud, vaid et neid kirikumõisa pärisrahvaks tuleb pidada ja nemad sellepärast ka kirikumõisa peavad jääma. 1785. a. tõusis jälle uus protsess Laiuse kirikumõisa talupoegade pärast. Paunküla („Paunküll“, „Pauenküll“) mõisa asemik tõendas, et need inimesed Paunkülast³⁾ Rootsi ajal „katku järele“ toodud, ja nõudis neid kui Paunküla pärisinimesi tagasi. Maakohus leidis aga, et nad ammu Laiusel elanud ning mitme revisjoni puhul Laiuse kiriku järele kirja pandud; ja mõistis nad Laiuse kirikumõisale „päriks ja omaks“ (erb und eigenthümlich).

1) Laiuse õpetaja 1666 — umbes 1703; v. tema kohta Napiersky „Beiträge“, Heft 2. lhk. 30.

2) Laiuse õpetaja 1716—1756.

3) Aktides ei öelda, kus see mõis on; arvatavasti Paunküla mõis Kose kihelkonnas Harjumaal.

Kirikumõisa talupoegade arvu kasvamine hakkas õpetajatele muret tegema. Inimesi sai palju, maad oli vähe. Nagu ühest märkusest kirikuarhiivis võib järeldada, olevat juba õpetaja Reimers mõned neist Leedi mõisa „ära annud“, s. t. küll ära müünud. Reimersi järeltulija, õpetaja Mylius¹⁾ on seda küsimust niihästi teoreetiliselt kui tegelikult püüdnud lahendada. Nagu A. W. Hupel jutustab²⁾, tõendavat Laiuse selleaegne õpetaja, et tema õigustatud on kirikumõisa päralt olevatest päristalupoegadest need, keda tema tarvitada ei saa, iseene kasuks ära müüma, kui ta aga selle eest hoolitseb, et olevatesse taludesse tarvilik osa inimesi jääb. Müümiseks ei olewat mingisugust luba ega kinnitust tarvis, vaid see põhjenevat vana kombe (Usance) peal. Tegelikult on õp. Mylius esiotsa katsunud asja nõnda korraldada, nagu tema järeltulija õp. Jannau tõendab,³⁾ et ta üleliigsetele inimestele „vabadusekirjad“ (Freyscheine) annud, mille põhjal nad enestele igal pool vabalt ülespidamist võisid otsida, kus ise tahtsid, ilma kirikumõisa pärimisõigust rikkumata (ohnbeschadet des Erbrechtes im Pastorate). Tagajärjeks olnud aga, et mõned inimesed selle läbi liiderlikkudeks (lüderlich) saanud, ja sellepärast müüdnud õp. Mylius kõik need, kellele ta „vabadusekirja“ annud, Jõhvi mõisa ära, „et kõigele kõlvatusele lõppu teha“ (um allem Unfug zu steuern). Müümisest saadud raha on õpetaja Mylius oma eraomanduseks pidanud, mitte aga kiriku varanduseks.

Järgmine õpetaja Heinrich Johann von Jannau⁴⁾ leiab tarviliku olevat kirikumõisa vabastamiseks üleliigsest rahvast jällegi otsustavat sammu astuda, nagu seda aja mõiste võimalikuks tunnistas isegi mehe juures, kes ise elava sõnaga pärispõlve viletsust kirjeldanud ja selle viisi vastu üles astunud, kuidas pärispõlves viibiva rahvaga ümber käiakse. 26. jaanuaril 1792. a. toob õp. v. Jannau Laiuse kirikukonvendil, mis kirikumõisas ära peeti ja millest peale õpetaja kolm mõisapidajat osa võtsid, ette⁵⁾, et kirikumõisa sulased oma suure arvu tõttu „nüüd kirikumõisale kooraks hakkavad saama“, ja palub sellepärast konventi luba

1) Laluse õpetaja 1756—1779.

2) Topogr. Nachr., 2. Nachtrag zum I Bande, Ihk. 70 (Riga 1777).

3) Ühes kirjas 1781. a.; Laluse kiriku arhiivis.

4) Sünd. 1753, oli 1779—1821 Laiuse õpetaja. Kuulsaks saanud iseäranis oma 1786. a. ilmunud raamatu läbi: „Geschichte der Slavery und Character der Bauern in Lief- und Ehstland“.

5) Konventi protokoll 26. jaan. 1792, Laluse kiriku arhiivis.

nõutada nendest „niisama nagu Kolga-Jaanis,¹⁾ 10 kunni 11 hinge, mehi ja naisi ühtekokku, ära müüa tohtida ja raha kasu kandma panna“. Koosolevad härrad olid ettepanekuga nõus ja otsustasid asja ülem-kirikueestseisja-ametile ette kanda selle tingimusega, et müügist saadud kapitaali kasud igakordsele Laiuse koguduse õpetajale saavad, „niisama nagu Kolga-Jaanis“.

Ülem-kirikueestseisja-amet talitas „ettevaatlikult ja kindlalt“, nagu kiriku kroonikast loeme, ja saatis konvendi palve maavalitsusele (Statthalterschafts-Regierung) edasi. Sealt tuli 31. mail 1792. a. otsus²⁾ Viljandi ülem-kirikueestseisja-ametile,³⁾ et „Laiuse kihelkonna palve peale“ kameraalkojaga läbirääkimise järele luba antakse „Laiuse kirikumõisa juures olevaid üleliigseid ja kirikumõisale koormaks langevaid sulaseid praegusele õpetajale von Jannaule tema pärimõisa Võikveresse (Woitfer) ühtekokku kuuesaja rubla eest ära müüa“,⁴⁾ tingimuseks tehes, „et mitte ainult ostusumma puhtas rahas välja tule maksa ja Laiuse kirikumõisa heaks tarvilikkude kindlustustega kasude peale panna, kasud aga igakordsele õpetajale anda, vaid et ka siis, kui tulevikus kirikumõisas inimestest peaks puudus olema, kihelkonnas olevatelt kroonumõisatelt inimeste arvu suurendamiseks mingisugust lisamaksu ei nõuta, vaid et tarvilikul korral seda kapitaali selleks peab tarvitama“.

Selle peale tehti õpetaja v. Jannau ja Laiuse kirikueestseisjate vahel järgmine leping, mille ära kiri kiriku kroonikas:

„Riia maavalitsusest (Statthalterschafts-Regierung) 31. mail 1792. a. antud käsukirja mõnede Laiuse kirikumõisa päristalupoegade müümise kohta silmas pidades teevad Laiuse kihelkonna kiriku-eestseisjad õpetaja härra Heinrich Johann v. Jannauga järgmise müügilepingu maavalitsuse poolt sõna-sõnalt ettekirjutatud tingimustega:

1) V. ka Hupeli märkus Topogr. Nachr., II Bd., lhk. 111. Laiuse kirikukroonikas tähendab õp. Jannau samast asjast kõneldes, et peale Kolga-Jaani ka Tarvastus nõnda sündinud.

2) Befehl Ihro Kayserl. Majesté der Selbstherrscherin aller Reussen etc. etc., aus der Rigischen Statthalterschafts-Regierung an das Fellinsche Ober-Kirchenvorsteher-Amt“. Otsuse algkiri ei leidu Laiuse kiriku arhiivis, küll aga tema ära kiri kiriku kroonikas, millest öeldakse, et ta sõnasõnaline (wörtlich) on.

3) Laiuse kihelkond kuulus sel ajal Viljandi maakonda.

4) Konvendi otsuses ei olnud kõnet ostjast ega müüjast. Võikvere mõis on praegu Kuremaa vallas, kiriklikult Laiuse kihelkonna järele.

1. Järgmised Laiuse kirikumõisa pärissulased (Erbknechte) tunnistatakse teenistusekohustusest (Dienstbarkeit) Laiuse kirikumõisa vastu vabaks ja müüakse täieliku pärimisõigusega (mit völligem Erbrechte) õpetaja härra Heinrich Johann v. Jannaule ära, nii et tema neid inimesi sest ajast peale oma pärisinimesteks võib pidada ja oma päris-talupoegadena oma päris mõisa üle viia, — ja nimelt:

Mardi poeg Mert ühes naise Ann'ega;
Penti poeg Joan (sic!) ühes naise Mariga;
Jani Jüri poeg Joan ühes naise Trinoga;
Petri Tenno poeg Juhan;
Petri Everti poeg Tennis;
Jani Jüri Jago poeg Jüri;
Jani Jüri Jago poeg Toenn.¹⁾

2. Nende inimeste eest maksis õpetaja Heinrich Johann von Jannau puhtas rahas 600 rbl., kirjuta: kuussada rubla pankoraha (Banco Assignations). Selle summa, 600 rbl., kasud saavad igakordsele Laiuse kihelkonna õpetajale ja kui Laiuse kihelkonnas inimestest peaks puudus olema, siis võib seda rahasumma maavalitsuse käsku mööda uute inimeste ostmiseks tarvitada. Nii sündinud Laiuse kirikumõisas 24. veebruaril 1793. a." Allkirjad.

Kaubalepingu allkirja saatis õp. Jannau õuekohtule, maksis „poslini“ ära ja sai „selle kohta kreposti kätte 9. detsembril 1793. a.“ Edasi ütleb õpetaja kroonikas: „Ma tähendan veel, et mina kõik need inimesed, peale Jani Jüri poja Joani tema naise Trinoga ja Jani Jüri Jago poja Toenni, Võikveresse (Woitfer) asutasin ja Võikverega ühes ka jälle edasi müüsin. Joani ühes naise Trinoga ja Toenni jätsin omale, sest et mõlemad minu kokad on.“

Olgu sellele veel juure lisatud, et Laiuse kiriku arhiivis ega kirikuraamatutes selle kohta mingit märkust ei leidu, kuhu see inimeste eest makstud raha on jäänud, niisama ka selle kohta, et mõni õpetaja selle inimesehinna protsentisid oleks saanud. Kirikukassa arved 18. aasta-saja lõpust ja 19. a. s. algusest ei tea sellest vähematki, hilisema aja omadest rääkimata.

J. Kõpp.

---

1) Nimed on kirjutatud: „Mardi poeg Mert mit seinem Weiße Ann“ jne., s. t. teatava inimese nimeosa on Eesti keeles, muu Saksa keeles. Nimede õige kirjutus on nähtavasti hilisemast ajast pärit, mil kroonikast sõnasõnaline ärakiri on tehtud.

Rändavad järved.

Esivanemate oletamise järele valitses muiste looduses palju laialdasem liikumisevõimalus kui meie päevil. Kivid, mäed, puud, järved j. n. e. võisid, kui ka mitte alati, siis ometi iseäralikul juhtumisel asupaika vahetada. Kõige vähem tunneb vana rahvas kivide liikumist, natuke rohkem juba mägede kohamuutmist, veel enam puude rändamist. Küll ei rända metsad, tüdinud endisest mittemeeldivast luulevaesest ümbrusest, mujale maale enestele armsamat ala otsima, ei, metsad püsivad muistegi niisama paigal kui olevikus, aga üksikud puud avaldavad seda rohkem rändamisetuhinat, kusjuures ometi hämaraks jääb, kas rändavad puud juba varem üksikult kasvanud või teiste seast lahkunud. Iseäranis näikse p ä r n a d reisiselli iseloomust hõõguvat; enam kui muist puist on mulle just pärnade tuhin, kaugemat maailma näha saada, silma puutunud. Ei rändad ka seitsme maa ja mere taha, liiguvad nad ometi verstade kaupa edasi. Teel juhtub mõnelgi äpardus: „kingapael“ katkeb ehk avaneb, rändaja hakkab paela siduma. Seni jõuavad ühesrändavad paar teist puud — vahel rohkem — hulga maad kaugemale, mahajäänud puu ei jaksa kas teistele järele jõuda või ei ihka üksi rännata — põhjust tavalisest ei nimetata — ükskõik, puu juurdub kingapaelte sidumise kohale ega lahku sealt enam. Mõnikord sunnib väsimuski puhkama ja jäädavalt paigal püsima.

Kõige rohkem tuntakse ometi järvede rändamist. Paljudest kodumaa järvedest teatakse praegu veel kõnelda, et nende vesi ennemuiste asupaika vahetanud. Varemalt kui palju muid ennemuistseid jutte on vähemalt ühe järve rändamise lugu haritud maailmas tuttavaks saanud. 1809. a. ilmus F. Thierschi „Taschenbuch für Liebe und Freundschaft“ nimelises raamatus kellegi tundmata kirjaniku sulest luulelisel keelal Saksa keeli kirjutatud muinasjutt „Der Eimsee“. Ümberpanekus kuulub see Eesti ennemuistne jutt järgmiselt:

„Metsikud, kurjad inimesed elasid Eimjärve kaldal. Nad ei niitnud järveäärsete luhtade rohtu ega harinud järve poolt viljakateks tehtud põlde, vaid riisusid ja tapsid, nii et tapetud inimeste verest järve selge vesi segaseks sai. Järv leinas. Ühel öhtul kutsus ta kõik kalad kokku ja tõusis nendega üheskoos taeva alla üles. Kohinat kuuldes ütlesid röövlid: „Eim on taeva alla tõusnud, lähme ta kalu ja varandust koguma!“ Aga kalad olid kaasa läinud; järve põhjast ei leidunud muud kui ussa ja konni. Need

ronisid järve põhjast välja röövlite suguseltsi juure. Eim-järv kerkis aga ikka kõrgemale ja liikus nagu valge pilv läbi õhu. Kütid metsades ütlesid: „Missugune pime ilma meie pea kohal!“ Karjased arvasid: „Missugune valge luik lendab üleval?“ — Öö otsa rändas järv tähtede all, hommikul nägid teda lõikajad, kuidas ta madalamasse langes, ja luigest sai valge laev ja laevast must pilv. Hääl aga ütles pilvest: „Mine siit ära oma lõikusega; mina tahan su juures asuda!“ — Inimesed ütlesid talle „tere tulemast“, kui ta nende põlde tahab niisutada. Järv sadas maha ja laotas oma asupaiga igasse külge välja. Inimesed korraldasid ta asupaika, istutasid noori puid ta kaldale, et ta laineid jahutada. Järv tegi kogu ümbruse viljakaks, aasad haljendasid, rahvas tantsis ta ümber, nii et vana jälle nagu noor röömsaks sai!“

Thierschi „Taschenbuchis“ oleks see liig vabalt jutustatud jutt pea unustusehõlma sattunud, kuid sellest osast päästis ta Jakob Grimm, oma „Deutsche Mythologies“ talle aset andes (kõide I, lk. 498). „Deutsche Mythologie“ on jutule tee kõigisse haritlaste ridadesse avanud. J. Grimm oletas jutu avaldamisel, et „Eim“ ehk Emajõe tähendab. „Eesti rahva ennemuistseis juttudes“, „Emujärve“ ja „Virtsjärve“ (lk. 316—317) avaldades andis Kreutzwald uurijale nagu võtme „Eimu“ küsimuse avamiseks. Kreutzwaldi ülestähendus kannab, niisama kui aastakümneid varemini tundmata sakslase poolt üleskirjutatud jutt, enese küljes rohkesti autori poolt juurelisatud luule-ehteid, aga näitab ühtlasi, et eelkäija keeletundmise puuduses „Emujärvest“ „Eim-see“ teinud. Saksa üleskirjutuse alusel on hiljemini J. Jung täherdatud jutu oma „Muinasaja teaduses eestlaste maalt II (lk. 167—168) avaldanud, niisama H. Neus Inlandis 1847, nr. 43.

Enam kui sada aastat kirjanduses juba tuntud Eim = Emujärve rändamise lugu on, juurelisatud luule-ehete peale vaatamata, vähem arenenud lüli rändamiselukude teiseid parves. Järvede rändamist tuntakse igal pool meie kodumaal ja, nagu pärastpoole kuuleme, isegi veel palju kaugemal. Järvevaesel Läänemaal ja Saaremaal ei ole kohalikud elanikud, niipalju kui mulle silma puutunud, oma alal asuvatele järvedele veel sarnast saarlastele midu omast rändamist kuigi palju juure luuletanud, kainus rändamisetuhinas näikse Viruski valitsevat, muis maakondades sellevastu tuntakse enam nende alal endisest asupaigast lahkunud järvi. Emujärv leiab enesele Eestist igalt poolt

rändamiseseltsilisi, kes ettevõtte tihti algkujust erinevas mõttes korda saadavad.

Rändamiseaja pikkuse poolest ei saa teised järved enamuses Eim- = Emujärvele järele, mille esimene üleskirjutaja selle õhtust hommikuni ütleb kestnud olevat. Teistest järvedest nimetatakse nii pikka rändamiseaega harukorral. — Tavalisest jätakse aja pikkus ligemalt määramata.

Rännatud tee pikkus vaheldub. Mõni järv rändab ainult natuke ehk versta maad eemale, mõni ometi koguni penikoormad. Oisujärv Järvemaal vahetab asupaiga Viljandimaaga, Oissu asudes, Tapa järvele meeldib Kursi kihelkond. Saarde Kilingi Lemsijärv vahetab Eestimaa Lätimaaga, Lemsi linna alla asudes. Piikjärvest teatakse, et ta tuhatjärvelise Soome maha jätnud ja vendade ridadest lahkudes Tallinnamaale üksildase-elu elama tulnud. Mitme järve endist asupaika ei tunta enam; teatakse ainult, et ta kuskilt mujalt praegusesse paika rännanud. Niisama kõneldakse mõne paiga kohta, et seal muiste järv lainetanud ja hiljemini sealt ära rännanud; kuhu, jääb küsitavaks.

Tavalisest peatab järv rändamise järele valitud uues asupaigas. Tuntakse ometi juhtumisi, mil rännanud järv uuegi asupaigaga ei lepi, vaid uuesti ja uuesti teele tõttab, siis mitu korda asukohta vahetab. Sarnast rändamistuhinat avaldab Heinjärv Järva-Jaani kihelkonnas. Esimene kord võtab ta teekonna Äiaveresse, kus talle aga pea endise asupaiga päevad kätte tulevad. Olud sunnivad järve Äiaverest Tudrekülasse rändama. Tudrekülas on samasugune roojus valitsemas kui Äiaveres. Kolmat korda peab järv enesele minema aset otsima. Praeguse Väinjärve kohale jääb ta jäädavalt peatama (Kodused jutud, 21).

Mitmed järved poegivad teel, s. o. osa endisest asukohast ärapõgenenud järve vett sajab teel maha, sedaviisi uut järve tekitades, kuna suur kogu edasi rändab ja peatades järve, kui ka vähema, loob. Teel mahapudenenud veest tekivad tavalisest väiksed järved, lammikad, lombid. Torma Kaunjärvest sajab rändamisel „paar tiba“ maha. Need „tibat“ sünnitavad Alakõrel paar lomp. Kahala järvest sajab Kuusalu kiriku ligidal osa vett maha; sinna tekib väike Tuurakakatku järv. Võnnu kihelkonna Tõmmujärv lõhkeb teel kaheks; endise ühe järve asemel esineb pärast rändamist kaks Virgajärve. Ilmjärvest tekib kaks järve, üks Elistvere sohu, teine Kaiavere sohu. Teekonnal kaotab mõni järv osa eneses elutsejaid. Teele läheb järv kõigi oma loomadega, s. o. kala-

dega, vähkidega j. n. e. Taeva all edasirändamise aegu sajab järveveest sagedasti kalu, vähka j. n. e. maha. Sarnaseid juhtumisi kõneldakse näituseks Öisu, Asti j. n. e. järvest.

Iga järve rändamise kohta ei tunne rahvasuu põhjust. Võimalik, et varemini põhjust tunti, aga aja jooksul unustati. Põhjuse mittetundmise puhul seletatakse lihtsalt, et järv vanast asupaigast uude rändas. Enamasti teab aga rahvasuu rändamise põhjustki nimetada. Suurema osa järvi sunnib nende vee reostamine vanast asupaigast põgenema.

Iseloomuline ilme puutub meile veega ümberkäimises vanade eestlaste poolt silma: kaevude, allikate, jõgede vett peetakse nagu pühaks, kaitstakse solkimise eest. Satub kõntsa ehk ülepea midagi mustust allikasse, esinevad naisterahvad esimestena allikat rookima, kõntsast ja mustusest puhastama. Needsamad naised, kel allikad puhtuse sümboolina silmas seisavad, ei taha seda sümbooli milgi kombel järvede kohta laiendada; nad on alati kõige agaramad järve vett reostama. Tavalisesti sunnivad naised reostamisega järve põgenema.

Üks juhtumine on mulle ometi silma puutunud, mil naised jõeveegi solgivad, nimelt Rakvere Tõrma küla ligidal hiiemäe juures. Hiis puhub pasunat, hiiemäele ilmub hall sikk ja siku järele pilv, mis jõevee ja hiiene kesse kisub. Sikk jookseb maad mööda, hoiatades: „Põgenege, põgenege, hiis tuleb!“ Hiis ise hoiatab niisama: „Hiisi ees, jõgi taga! Põgenege, poisid, eesti!“ Pilv laseb jõe Kähala järveks maha sadada; ka hiis jääb sinna peatama (J. Jung, Muinasaja teadus III, lk. 169—170). Seega rändab Rakverest jõgi välja ja moondub paigale jõudes järveks. Muid jõgede rändamisi ei ole mulle enam ette puutunud.

Iseloomulik on veel meie maa järvede solkimist Saksamaa järvede solkimisega võrrelda. Saksamaalgi solgitakse mõne korra järve vett, aga järv ei mõtlegi asupaigast lahkuda. Järv nõuab niisugusel korral ainult ohvrit, seega õieti uut solkimist. Sakslased jutustavad näituseks oma Weissenseest: Ta vesi oli hallikas-tõmmu, surnud kalad ujusid veepinnal, keegi ei võinud vett juua. Tark kuulutab, et vesi siis, kui süüta laps järve uputatakse, jälle kõlblikuks muutub. Ükski ema ei tahtnud ometi oma last ohverdada. Kotkas röövib kuskilt lapse, laseb aga üle järve lennates lapse järve kukkuda. Järvel uus roojus — surnukeha — juures, aga surnukeha esineb järve puhas-

tajana: kohe muutub vesi selgeks (K. Simrock, Deutsche Mythologie, lk. 495). Eesti järv oleks niisugusel korral igatahes ära põgenenud. Germaanlased aga vaatasid asja peale teise silmaga, niisama kui meil naised isesilmaga allika puhtuse ja isesilmaga järve puhtuse peale vaatavad.

Väga sagedasti nimetatakse järve lahkumise põhjuseks laste määrinud nartsude, mähkmete pesemist järve vees, mõne korra lihtsalt pesu pesemist. Ühel juhtumisel kõneldakse koguni, üks naine võtnud järvest kala, pühkinud kalaga määrinud sülelast ja heitnud pühkimise järele kala Kanavere järve tagasi. Saksamaal pühib lossi proua last leivaga: selle eest vajub loss kõige inimestega maa alla (Kuhn, Westfälische Sagen, 333). Mõni küla moondab oma külje all asuva järve nagu solgiauguks, sinna kõike oma virtsa ja solki kraavide ja rennide kaudu juhtides. Nimelt saab Oisu järv Järvemaal niisuguseid aegu näha; küla virts, kõnts ja solk moondavad järve vee haisvaks; kalad kaebavad õhupuuduse üle, surm kipub neile kallale. Pikkjärvest kõneldakse, kõik raiped viisatud järve vette; sellepärast kaevanud kalad vetevaimule, kes otsustab järvega mujale rännata. Kalana järve kaldal Põltsamaal möllanud vanasti sõda; järve kaldal valatud hirmsasti inimeste verd. Valatud verd voolab järve ja sunnib sedaviisi vee endisest asupaigast lahkuma. Emujärve kohta kõneldakse, et selle kaldal inimesed muiste väga kurjalt elanud, ikka riisunud ja tapnud. Mõrtsukalise rahvatõu toorus annab järvele põhjust endist asupaika maha jätta (J. Jung, Muinasaja teadus eestlaste maalt II, lk. 167—168). Kas need õelad inimesed järve kuidagi viisi reostanud, jääb seletamata. Oletada tuleb, et õel sugu kaldal riisudes ja tappes roojust järve heitis, niisuguse teoga enam kui esimesega järve sundides endiselt asupaigalt põgenema.

Reostamise põhjusel otsib enesele uue asupaiga Vagula, Tammula, Kanajärv, Kaanjärv, Kaunjärv, Konnajärv, Ilmjärv, Heinjärv, Ohekatku, Piibe, Küti, Kuremaa, Paksu, Tõrva, Tarvastu kiriku, Valgita, Pühajärv, Põlva Tilsa, Piirsalu, Kaniksoo järv.

Ainult harukorral on mulle juhtumisi silma puutunud, mil järve rändamiseks nimetatakse muud põhjust kui reostamine. Kahala ja Maardu järve kohta kõneleb rahvasuu, et nende vetevaimud ligistikku asudes tihti teineteisega tülitsenud ja kaebtustega Vanataati tülitanud. Tüli lõpetamiseks otsustanud Vana-

taat järved jäädavalt teineteisest lahutada (Esivanemate varandus, teine tr., lk. 11—12). Vetevaimude tülitsemist ja tüli seletamist Vanataadi poolt tuleb haruldaseks nähtuseks Eesti mütoloogias lugeda. Siiski esineb tüli veel teise järve rändamise loos. Endises Asti järves Karksi Lagesoo kohal asunud J. Kivisäki teadete järele veteema pojaga ja tütreaga. Veteema pojaga tüdinenud Karksis asumisest tundmata põhjusel, tütar mitte. Veteema pojaga seltsis otsustanud Karksis lahkuda, tütar pannud vastu. Sellegi pärast läinud veteema pojaga teele. Tütar jäänud maha. Veteema vihastub, pistab tütre silma peast ja pöörab tütre kaela kahekorra, tõuseb selle peale pojaga üheskoos musta pilvena üles ja rändab Lätimaale, seal Asti järvena esinedes. Tütar jääb endisele asupaigale maha, kus teda nüüd Ikepera järveks hüütakse.

Järved rändavad kahel viisil edasi: kas maad mööda või taeva all pilvena. Öieti ütelda, maad mööda rändamist kuuleme ainult harukorral. Enne Tapal asunud Kursi järvest räägitakse, see rännanud maad mööda. Järve rändamisel hakanud vesi maad mööda edasi voolama, ilma et teel puid, hooneid ehk muid takistusi oleks hävitanud; voolanud seni edasi, kuni praegusele asupaigale jõudnud ja seal peatanud (Kodused jutud, 16). Niisama rännanud Kiiu järv, s. o. vesi voolanud maad mööda praegusele asupaigale. Valgita järve kaldal asujaid hoiatab punane härg vee reostamise pärast. Et hoiatus tagajärjeta, viskab härg sarvega mäest maamüraka järve, kuhu sest mägi tekib ja kust järv eest ära voolab (J. Jung, Muinasaja teadus II, lk. 116). — Viru-Jaagupi Küti valla järv tungib „vihaga“ läbi mäe ja jääb teisel pool järve peatama. Lähimineku-kohal praegu alles lohk mäeseljandikus. Sama lugu kuuleme Helme Lõvejärvest, Otepää Näkijärvest, Võnnu Tommujärvest, Suure-Jaani Lõhavere järvest ja veel mõnest muust.

Tavaline nähtus ometi, et asupaika muutes järv pilvena üles kerkib ja pilvena taeva all edasi rändab. Harva teatakse selgemini kirjeldada, kuidas järv vanast kohast lahkunud, seda paremini aga, kuidas ta enesele uue asupaiga võtnud. Perejärve tekkimisest (Pärnu-Jaagupi kihelkonnas) kõneldakse: Järve kaldale asunud ikka rohkem inimesi. Need nurisevad, et järv nende asupaika kitsendab; ohverdavad isegi hiele, et järv kuivaks. Järves elav hall vanamees vihastab, sõnub: „Oma elukohta ei lase ma kuivaks saada; parem kannan ta ise eemale, et teil ruumi oleks!“ Seda üteldes võtab ta järve nagu kausi sülle ja

paneb ta kolm versta lõuna poole maha praegusele asupaigale. Suure-Jaani järvest jutustatakse, selle vedanud härjad praegusele paigale. Järvega ühtlasi ilmunud Suure-Jaani kiriku ligidale ka püha hiis Annemäega. Seega rändavad siin järv, hiis ja mägi ühel ajal. Naistesoost lahkunud Piirsalu järve kohta kõneldakse, et veevaim kuus musta härga laseb tulla ja need härjad viivad järve Naistesoost Piirsalusse, vist vett nagu koormat eneste taga vedades (Russwurm, Sagen aus Hapsal, l. 100—101). Muidu esineb järvede rändamisel alati üks härg. — Mõnikord kõneldakse, järv moondanud enese mustaks härjaks ja tormanud sarnasena edasi. Niisugune järve moondumine härjaks on ometi harukorraline nähtus. Enamasti ilmub must härg järvest, vesi järel. Näituseks Tõrva järvest tõuseb must härg välja, järv voolab kohe härjale järele (Esivanemate varandus, lk. 12—14). Härja ilmumist järvest kõneldakse veel Heinjärve, Kuremaa järve, Kirbla Tiidu järve ja muude järvede kohta.

Teiste järvede rändamisel esineb küll iseloomuline härg järve eel, aga hämaruselinik katab kohta, kust härg ilmunud. Musta ja Halli järve rändamise puhul kõneldakse ka hallist härjast (J. Kõrv, Eesti rahva muistjutud, lk. 36—39), teisendis käib hall härg ka Öisu järve eel (Inland 1847, nr. 43). Tavalisesti ilmub ometi must härg, mõnikord koguni kuldsarvega, nagu Visaku järve rändamisel. Harukorral astub härja asemele mingisugune lind, nagu Kahala järve rändamise eel. Must härg jookseb pilvena rändava järve eel, mõnikord maa peal, mõnikord taeva all, nagu järv isegi taeva all pilvena uuele asupaigale kolib. Kuusalus joob härg järve tühjaks, ilma et ometi joodud veest uut järve sünnitaks; Kalevipoja mõök tapab joomar-härja. Helme Tanijärve tulekul käib järve eel „nagu kübar“.

Rändava järve eel jooksva härja ülesanne on järeletulijale otsekui teed juhatada ja uut asupaika korda seada, olgu kas maad sarvedega kaevates või sõrgadega kaapides, aga ka hoiatada järve uuel asupaigal viibijaid. Vana-Kariste järve tulekul täidab kaapiv härg poole Kariste valda tolmuga, järvele aset valmistades. Tõrva järve jaoks kaevab härg augud, ise neisse hävides, enne veel kui järv pärale jõudnud. Muidu kaob eeltormav härg ikka järeletulevasse järve. Kuremaa ja Heinjärve j. n. e. rändamise kohta räägitakse, et must härg järvede praegusele asupaigale jõudes hüüdnud: „Alt ära!“

(Kodused jutud, 20, 21). Võrtsjärve tulekul nimetab must härg hoiatamise põhjust: „Pögenēge, rahvas! Võrtsjärv tuleb!“ Proosa järve eel lendab must kull. Kahala järve rändamisel hoiatab lind, teisendi järele veest välja tulnud veekarva kull sedasama viisi. Hoiatus on enamasti alati järve rändamisega ühendatud, aga tihti ei oska, parem ei mäleta, rahvasuu hoiatajat selgemini ära määrata. Teatatakse ainult: Hääl hoiatas ülevalt ehk pilvest. Öisu järve kohta kuulutab üks teisend ometi: must härg jookseb pilve eel, pilvest hüüab v a n a m e e s : „Järi Öisu!“ (Esivanemate varandus, lk. 9—10). Paraku ei tea rahvasuu selle hoiatava vanamehe algupära paremini ära määrata ega ta nime nimetada. Saadjärve tulekul hüüab hääl, et rahvas kirikust lahkuks, sest must härg tulla. Rahvas ei hooli hoiatusest; Saadjärv matab kiriku kirikulistega enese alla.

Igatahes ilmub järve rändamisel enamasti ikka mingisugune müütiline olevus hoiatajana. Järv, õigem järvevaim, ei soovi inimesi enese alla matta. Sellepärast hoiatab järve rändamisel tavaliselt keegi inimesi hädahoju eest. Hoiatuse põlgajad pärivad teenitud palga, nagu karjased Musta ja Halli järve tulekul ja Nõo Karijärve uuele asupaigale asumisel ja marjalised Pühajärve ehk Mustjärve ilmumisel. Mõned teised isikud panevad küll hoiatust tähele, aga ruttavad enne midagi neile armsat mahasadava järve alt päästma ja jäävad varandust päästes ise vee alla. Nii tavaliselt käib vihule, kaarele pandud helmeid päästva naise ehk tüdruku käsi Karksi Veisjärve, Torma Kaunjärve kohal ja mujal. Öisu järvest teatakse, et heinalised praegusel järvekohal küll hoiatust kuulevad, aga ometi ei taha kuiva loogu maha jätta. Pilv lõhkeb nende pea kohal, kõiki heinalisi enese alla mattes. Heinalised moonduvad valgeiks pääsukesiks; nende pääsukeste sugu asuvat veel praegu Öisu järve ääres. Ühe teisendi järele leitakse kuld-sarveline must härg Viljandi järve ääres Orikal magavat. Härjale visatakse kõis kaela, tõmmatakse härg välja. Härg kohe ammuma: „Nüüd pean Öissu minema ja seal järve kaevama!“ (Inland 1853, nr. 7).

Otepää Mähajärve tulekul leiab hoiataja niisama otsa kui hoiatusest mittehoolija. Heinaajal lüpsab lehma keegi ema, pooleaastase lapsega üksi kodus olles, kui laps korraga rääkima hakkab: „Memme, kae, järv tuleb!“ Ema ei märka, et Jumal äkisti lapse keelepaelad avanud, vaid arvab vanema lapse selja takka hüüdvat ega pane hüüdu tähele. Pooleaastane laps kordab hüüdu. Alles kolmanda

hüüdmise peale vaatab ema üles ja näeb, et kõuepilvest vett jõe viisi hakkab maha voolama. Liig hilja ära põgeneda; mahasadav järv matab naise hoiatava lapsega ja lehmaga enese alla. Huvitav ülepea tähele panna, et suure hädaohu tulekul kas pisike laps ehk loom hakkab rääkima, hoiatama. Sama ilme kordub Saksa muinasjuttudeski.

Sagedasti ei hoiata mingisugune härg ega vaim, ei hääl ülevalt ega alt. Järv sajab pilvest alla, inimesi ja asutusi enese alla mattes. Nagu näha, puudub hoiatus pilve soovi puhul inimesi mingisuguse kuriteo ehk ülekohtu eest karistada. Valgjärv matab tulekul kiriku ja mõisa hulga pulmalistega enese alla, karistuseks venna ja õe laulatuse pärast. Umbes samasugune lugu kordub Asti järvegagi; seegi matab lainete alla seaduse vastu laulatatud pruutpaari paljude kirikulistega, kes toimetust pealt vaatavad, kõlblist meelepaha avaldamata. — Sangaste Kirgjärv katab oma lainetega meile koguni tundmata, Sangaste linna, Otepää Mäda järv Vaelaküla. Rõiküla järv Saarde Läti piiril uputab tulekul enese alla inimesi ja loomi. Wiedemann teab Lõuna-Liivimaal ühe kirikumäe järve, selle nime nimetamata; järve alla jäänud kirikukelade häält kuulatakse alati pahal ilmal (Aus dem inneren u. ä. L., lk. 459). Ilmjärv Äksis matab kiriku ja lossi enese alla, Helme Udsujärv kiriku. Kupsijärv peidab Viljandisse jõudes osa linna inimestega ja loomadega enese alla. Vististi olid linna ja küla asunikud sarnase nuhtluse kuidagi viisi ära teeninud. Rahvasuu ei mäleta ometi enam, mispärast uputus Sangaste linna, Vaela küla ja mõne muu koha peale tulnud, neid inimeste asukohti jäädavalt ära hävitades. Veel muud asukohtade uputamist tunneb rahvaluule.

Kadrina Viitna järvest jutustatakse, selle kohal seisnud muiste kabel. „Vetejumal“ ei salli ristiusu laulu, laseb pühapäeval kabeli kõige rahvaga maa alla vajuda, inimesi maa all edasi elama jättes. Pühapäeviti kõlab sel kohal praegu veel laul ja kellahääl (J. Jung, Muinasaja teadus III, l. 132). — Võnnu Kurista kolme venna kirik ehitatud kõrgemal oleva järve kaldale. Ühel sügisisel ööl tuleb hall vanamees järvest välja, läheb kiriku juure, nõuab õnnistatud siidirätikut. Ei anta. Vanamees langeb maa sisse. Järv kohe ülevalt alla voolama vanamehe järele, kirikut enese alla uputades. Rahvasuu jätab seletamata, kes järvest tulnud ja järve lahkuma pannud; vanamees on kas järvevaim või keegi muu.

Koguni iseäralikust müütilisest vete asukoha moondamisest teab üks J. Kangru Saarest üleskirjutatud jutt

kõnelda. Viljandi järvest tõuseb väike vanamees lünga välja Saarde kirikut hävitama. Ennast suureks moondades ja kirikut vaatama minnes leiab müütiline olevus visatud kivi märgist mööda lennanud; istutab kivi juure kaks mändi, vilistab. Vilistamise peale ilmub lõuna poolt väike järv, sajab mändide juure maha. Järve veega kastab vanamees mändi, et nad hästi kasvaksid. Järv tulnud Lemsu linna ligidalt praeguse Lõmsi talu juure. Edasi minnes janutab müütiline olevus. Kui tamme tüvega maa sisse pistetakse, purskab kohe praeguse Allika talu juures allikas maast välja; sealt ammutab allikatekitaja kübaraga ja joob. Edasi minnes purskab müütiline olevus vett suust; sellest veest tekib Järve järv Jäärja mõisa juures. Selle peale võtab kahe käega mulda, viskab vasta taevast; muldast tekib Tuulemägi, Kisamägi ja Heamägi. Edasi minnes leiab Roiküla järve ümber palju rõikaid. Vihas tallab järve ümbruse sooks. Metsas teeb ta kätega kaks suurt auku; neid hüütakse mustadeks aukudeks. Nüüd moondab ta enese siniseks tuule keraks, tõuseb õhku, lendab kolinaga Viljandi järve ääre tagasi, vajub järve. Järv hakkab kahest otsast vett üle ajama; nii tekib kaks oja, mis järvega ühenduses.

Kuna kõik need ülemaltähendatud Eesti järvede rändamised kas „järvede omast tahtmisest“ või nuhtluse esitajatena kõrgemast käsust alguse saavad, teab rahvasuu veel mõne üksiku juhtumise, mil inimesed sunnivad oma sõnadega järve lahkuma. Mõni sõnamurdja hüüab järve paigalseismist tõotuse tunnistajaks. Järv ei taha sõnamurdja valet tõeks tunnistada ja peab sellepärast endisest asupaigast lahkuma. Enamasti juhtub järve rändamine ustavuse murdmise puhul. Kreutzwald jutustab Võru poolt sarnase loo (Eesti rahva ennemuistsed jutud, 5). Rõuge kihelkonnas Kasaritsa vallas Räpo küla juures vannub noormees neiule ustavust: „Ennem jooksku see järv kohalt ära, kui et ma sinu maha jätan!“ Aasta hiljem jooksebki järv ära. Nüüd märkab neiu, kui palju ta ustavusevandujat võib usaldada. Kirblas murrab keegi Piider pruudi vastu truuduse, lükkab omeli kõik süü enesest, tõendades, et kui ta süüdlane, heinamaa asemele järv tekkigu. Teisel päeval tõuseb suur must pilv, must härg jookseb eel, hüüdes „kunihupp!“ Korruga langeb järv kohisedes taeva alt, matab Piidre ja muud heinalised enese alla. Väike kinguke jääb veest matmata; sel kingul valab pruut pisaraid; neist tekib allik, mis Kunihupi nime kannab.

Vlimaks tunneb rahvasuu veel juhtumisi, mil mõni mõis, kirik ehk muu koht maa alla vajub ja endise asu-

paiga asemele järv tekib, nagu näituseks Kalijärv Saaremaal. Niisugused jutud põhjendavad ainult mõne enne tundmata järve ilmumist, mitte aga juba tuntud järve rändamist, ja seepärast ei puutu niisuguste järvede tähelepanemine selle kirjutuse raamidesse. Pruut uputab enese Pilistvere Virtsjärve. Pruudi isa vannub järve ära. Vandumise järele vaob järv maa alla (J. Jung, Muinasaja teadus eestlaste maalt, II, lk. 186—187). Saaremaal Pöides tülitsevad kaks omanikku metsa pärast. Teine vannub viimaks, et kui ta õigust ei saa, tekkigu sest metsast järv. Varsti ilmubki kole pilv, lõhkedes metsa kohal ja metsa ja metsavahi maja järvena enese alla peites (Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1889, III, l. 40). Ustavuse murdmise ja vandumise tagajärjel ärapõgenenud järvest ei teata enamasti, kuhu ta rännanud.

Tavaline nähtus järvede rändamisel: niipea kui järvele asupaigaks paras koht leitud ehk härg, seks sündsä aseme valmistanud, sajab taeva all heljuv pilv maha, kõik eesleiduva enese alla mattes. Niisama kui härgade esiletulemine hämarusega kaetud, niisama enamasti nende kaduminegi. Musta ja Halli järve tekkimisest teatakse, et praeguste järvede kohal härjad lõhkenud ja neist härgadest uute järvede vesi välja voolanud (J. Kõrv, Eesti rahva muistejutud, lk. 36—39). Muude järvede tekkimisel ei olemulle sarnast härgade lõhkemist silma puutunud. Mõnikord kaovad härjad kaabitud aukudesse, mõnikord kaovad nad niisama, ilma et rahvasuu nende kadumise kohta selgemat seletust teaks anda. — Uude kohta rännanud järv pärib enesele sagedasti uue nimegi. — Tammula ja Vagula järv heljuvad õhus väsimuseni, oma nimede nimetamist oodates. Poisikene nimetab nende nimed ja kohe langevad nad sinna maha.

Nagu eespool kuulsime, sunnib tavalikult järve reostamine ja selle tagajärjel järve vihastamine järve lahkuma. Muidugi mõista, ei või järv veekoguna vihastuda. Tuleb mees pidada, et esivanemad loodust eluta looduseks ei pidanud, vaid arvasid loodust igal pool mingisuguse hingelise elustavat, kellele nad haldja, vaimu ehk mõne muu nime andsid. Nii näituseks elustasid metsa, puid, mägesid, vett omad haljad. Isikustatud vett ei kutsuta alati haldjaks, vaid haldja kõrvale astub tihti mõne muugi nimetus, nagu veevaim, vee-ema ehk vete-ema, vee-ema tütar, veeneitsi j. n. e.

Vaimu, haldja ehk kõrgema olevuse elukoht peab muidugi puhas olema. Sellepärast kuuleme tihti, et esivanemad jõgesid ja allikaid neisse sattunud võõrastest

ainetest puhastanud. Ümberkaudsed asujad tulevad kokku, kisuvad palgid, puutükid, oksad ja suurema kõntsa allikast ehk jõest välja. Võhandus peetakse veskipaisu vee solkimiseks. Esmalt puhastatakse jõge risudest ja kui see ei aita, lõhutakse pais, purustatakse veski. Võhandu ääres, mõnikord isegi jões eneses arvati Ukut ehk Pikrit asuvat.

Ülepea tunnistab hulk järvede rändamise jutte kindlat veevaimu olemasolemist. Piibejärve lahkumise eel hüüab hää järvest: „Lähme!“ Teine hää vastab: „Oota, panen enne kingapaela kinni!“ Sedaviisi järves kõnelda võisid ainult veevaimud. — Impsjärvest hüüab hää enne järve lahkumist: „Järv läheb, hiis tõuseb!“ (Teised Kodused jutud, 40, 44). — Öisujärvest kuuleb supleja hääle hüüdvat: „Uju siin niipalju kui tahad, Öisujärv sind ei taha, Pornuse puna ootab sind!“ (Sealsamas, 46). Viru Pühajärve reostamisel kuuldakse häält järvest: „Seitse aastat ei saa sa kalasaba nuusutadaagi, veel vähem kalasabaga lapsi pühkida.“ Hiljemini Pühajärve rändamise järele teisale kuulevad kalapüüdjad suure kala kättesaamise järele: „Kai, Mai, kus tõlpsaba viskas?“ Kala kojuviimise ajal hõikab hää järvest järele: „Kui selle kala sööte, siis seitsmeks aastaks kõhukoormaks ja vatsavaevaks.“ Otepää ja Rõngu piiril oleva Roopjärve mõõtjatele ilmub verine pea ja selle järele hoiatab hää järvest: „Kui veel hullate, upute järvel!“ Sarnane nähtus kordub Karksi Murujärvel, Kärla järvel, Nõmme järvel, Sinijärvel j. n. e. — Mõõtmist sallivad niisama vähe germaanlaste järved. Titi järve mõõtmisel hoiatab kole hää järvest: „Möödad mind, murran sind!“ Norra Huntso järve vaim hoiatab niisama ja seob mõõtmisekõie otsa hobuse pealuu (J. Grimm, Deutsche Mythol. I, l. 497; Bartsch, Sagen aus Meklenb., 544). Viitnajarvest öeldakse sügavuse mõõtjatele: „Kui te ära ei lähe, tõukan teid ümber!“ — Ülemiste järvel küsib hää mehelt: „Kust oled?“ Vastuse peale: „Käsmust!“ kõneleb hää edasi: „Mine kodujärvele ja ütle: „Ülemiste järve noormees saadab Käsmu neitsile tervisid!“ (J. Jung, Muinasaja teadus eestlaste maalt, III, lk. 156—157). Rahvas uskus järves veevaimu asuvat. Kui keegi veest, järvest kõneles, ei võinud see keegi muu olla kui veevaim. Ülemiste järves nimetab see veevaim ehk vee kõrgem olevus ennast nooreks meheks, Käsmu järve kõrgemat olevust aga neitsiks. Vesi ei võinud solkimise pärast vihastuda, vaid vihastus vees asuv vaimline olevus, kui ka rahvajutud seda vaimlist olevust ei nimeta, vaid lihtsalt tähendavad: järv vihastus!

Ilmjärvest kuuldakse kolm korda häält järve reostavate mustlaste kohta külarahvale ütlevat: „Ajage mustlased ära!“ Kui aga külarahvas manitsust tähele ei pane, kuulutab hääl: „Karistan kaht korraga!“ — V. Jaagu pi Kūti Saueaugu küla järve minekul hoiatab hääl: „Eest ära! Hiis tuleb!“ Ei ilmu ometi mingisugust hiit praeguses keele mõistes, vaid ainult järv läbi mäe. — Nõmme mõisa järve sügavuse mõõtjale ilmub verine oina pea ja hääl kuulutab: „Kui veel kõie alla lasete, katsute ise põhja!“ — Kaanjärve mõõtjaid Vägeva ligidal hirmutab kolmanda katse järele hääl järvest: „Kui veel kõie alla lasete, tulen ise üles!“

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

Õigekeelsus.

Kas mitte *õpilas*, *üliõpilas* pro *õpilane*, *üliõpilane*?

Õpilane ja *üliõpilane* on küll juba nii omaseks saanud, et mitmed seda kuju vahest puutumatumaks peavad. Ta on aga tarbetumalt pikk, tahaks ütelda, veniv, ja võiks juba seepärast aset anda teisele kujule, mis ennast nagu äärelt pakub.

Meil on ju ühissõnades tarvitusel (*üli*)*õpilas*-, näit. *üliõpilaskond*, *üliõpilaskorporatsioon* ja kõige viimaks isegi *üliõpilasleht*. Nii nagu näit. *parandustöö* annab ains. nimetava *parandus*, nii ka näit. (*üli*)*õpilasleht* annab hästi ka nimetava (*üli*)*õpilas*. Aga kõik teised käanded, välja arvatud ains. nimetav, langevad *s*- ja *ne*-sõnades kokku: *paranduse* — *õpilase*, *parandust* — *õpilast*, *parandusi* — *õpilasi* jne. Nõnda ka *parandus* — *õpilas*.

Kui väga loomulik niisugune üleminek on, näitab ka tegelik elu: just kõnesoleva analoogia põhjal on näit. *kärbne* kuju asemele tekkinud *kärbes*.

Kust on aga pärit *õpilane*, *üllõpilane*? Ta on üks esimestest soome keele lainudest, mis tehti rahvuslise ärkamisaja alul. Soome keeles oligi „*oppilainen*“, „*ylippilainen*“ oma jagu õigustatud, sest et *-nen* võib seal ka tegija funktsiooni kanda, näit. *matkustavainen* „reisija“. Ometi astus *oppilas*, *ylippilas* õige vara tema asemele — juba Lönnoti sõnaraamatus 1880 esineb ta eelmise kõrval, — ja vana kuju puutub silma ainult selle aja teiste mälestusmärkide hulgas, kus Soome kirjakeel alles teed otsides ümber kobas.

Eesti keelgi oleks võinud sammu pidada ja maha jätta kuju, mis talle veel vähem kohane oli kui Soome keelele. Kuid vahest ei ole vahetus meie päevilgi — pealegi keeleuenduse mullistavail päevil — liig

hiline? Nagu selgub, võib seda põhjendada niihästi keele sisemiste nõuete seisukohalt, kui ka sellega, et üks ühendav keelelülil Eesti-Soome kultuurketis rohkem oleks.

L. K.

Ühe tarvilise sõna kaitseks.

Edustada, edustaja, edustus — ja muud midagi!

Pea kaheaastase kõhelemise järele tahaksin omalt poolt otsuse kinnitada, mis Noor-Eesti juba üle kümne aasta eest on teinud ja mida mitmed iseteadlikud keeletarvitajad tänuväärilise järjekindlusega pühaks on pidanud. On tõesti lubamatu, et *esitamisel* seda ainsat tähendust segamata ei lasta pidada, mis vastuvaidlemata tema oma: ma *esitan* enese (= teen ennast tuttavaks) võõrale, või ma *esitelen* võõrad üksteisega (kui tahetakse tegevuse frekventatiivse iseloomu peale rõhku panna); asi *esitati* (= kanti ette, toodi ette) talle erapooletumalt; nagu eel *esitatud*, on 'üliõpilane' soome keele lain; tema *esitus* (= ettekandmine) oli väga selge; asjade *esitajat* (= ettepanijat, ettekandjat) on näit. ministril vaja, ja *esitajasekretär* (või *esitelefasekretär*) selle ametniku kõige kohasem nimi (suom. 'esittäjä', 'esittelijäsihteri').

Kuna nüüd nii vanad kui noored, nii alahoidlased kui uuendusmeelsed *esitamisele* enam-vähem järjekindlalt siin esitatud tähenduse annavad, ei tohiks enam seda olla, et ka 'representeerimise' tähendus (saksa 'vertreten') sinna juurde mahub, tähendus, mille poole just *edustamine* sihhib. Kui ma näit. karsklaste seisukohta milleski asjas peaksin *esitama* (= ette tooma, selgitama), siis ei ole mul volitust karsklasi *edustada* (= representeerida); tahan ennast *esitada* (= tutvustada) näit. üliõpilaste *edustajana* jne. M. s. keelelistes aineis on alati vaja *esitamise* ja *edustamise* vahel vahet teha, — sellest see isiklik tarve, viimaks kindlat seisukohta asjas võtta — ja eesti keel ei oleks teaduse keeleks tõesti sünnis, kui ta seda vahet ei suudaks teha. Kuid korraldatud ühiskondlik elugi nõuab juba seda, ja kordan veel, et segadus siin mitte lubatav ei tohiks olla.

Õige küll, mõõndatakse vist igal pool, kuid *edustus* on „halb sõna“. Ega ta tõesti ka kõige paremgi vist ole, kuid ta näikse ometi vastuvõetavam olevat kui miski teine seni ettepanud (näit. *eestus*). Ja ta on igatahes küllalt hea oma otstarvet täitma. Tühi vastuväide, et ta *edu* sõna tuletusena mõtte viltu kisuks. Selle mõtte väljendajaks on juba kivilinenud *edendada*, ja *edustada* ei tungi naljalt tema tähendusülesannet anastama. Ülepea ei tee see pool asjast keele elus tegelikult nii palju muret, kui seda teoreetiliselt vaadates mõteldakse. Ka soomes on *edustaa* kõikumata 'representeerimise' tähenduse omandanud, ehk küll *etu esi-* menses joones = eesti *kasu*.

Võib olla, leidub veel neidki, kes küsivad: mīstarvis soome keele lain, kas oma sõna ei saa luua? Omalt poolt ei tahaks asja põhjusemōttelist külge enam puudutada, sest et seda laiemalt olen teinud ühel teisel puhul (lāinud aastal ilmunud raamatukeses „Arvustavad mārksused keeleuendusnōuete puhul“). Uued kogemused on ainult vagamust (Überzeugung) kinnitanud, et igāuks uus ūhine soome-eesti kultuursōna — mille lainamine pealegi laiemalt vaadates ūks ja sama on kui omast salvest vōtmine, — omast kohast tee tasandajaks on mōlemate rahvaste paremale tulevikule. Ōigusega on, Eesti ja Soome vahekordi pidulikkude kokkupuutumiste puhul puudutades, kūsitud: mis oleks nāit. Rootsi vōi Daani vōi Norra kultuur, kui nende rahvaste liikmed ūksteise kirjakeelest — kuigi mitte rahvakeelest — kerge harjutuse jarel aru ei oleks saanud? Kahju ainult, et ajaloolised takistused niisuguse keelelise kultuurūhenduse tekkimist Eesti ja Soome vahel seni ei ole lubanud, olgugi et mitmed suurmehed nii siin kui seal sellest ammu unistasid. Kuid praegugi ei ole kōik vōimalused mōõdas, ja seda peetagu meeles kōige pealt siis, kui uute kultuurmōistete jaoks uusi sõnu on tarvis ja teisel anda on, mis teisel puudub.

Veel viimane tähendus *edustuse* puhul. Kui teda just šel põhjusele välja tahetaks visata, et ta soome lain on, siis vōiks ka *esitus* vist sama patu pārast hukka saada; ainult tähendust on viimasel meelevaldselt ja asjatundmatumalt laiendatud. Nad on aga mōlemad eesti kodusele sõnadepererkonnale nii lähedal, et „oma sūnnitatud“ sõnu ei pruugi hābeneda. Iga kunstlik sõna on muidugi esialgu vōõras, aga tarvilik sõna ei jää vōõraks. Ja kes *edustusega* vāhegi harjunud, see temast enam ei loobu.

Lauri Kettunen.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Tales by Oscar Wilde Edited by W. Clanman. Edition „Rahvaūlikool“ Tallinnas. 178 lhk.
- Jakob Māndmetsa Kodumaa jutud. I valik. Ploompuu kirjastus Tallinnas. 279 lhk. Hind 15 mrk.
- Gaston Gaillard: Le Mouvement Panrusse et les Allo-gènes. Paris 1919, Librairie Chapelot, Boulevard Saint-Germain, 136. 1 volume in-8° de 80 pages.
- Estonia. Ameerika Eesti Ūhisuse hāālekandja Ameerikas. Nr. 1 a. 1920. Address: 84—13th Ave., Long Island City, N. Y.
- Pōllumees. I aastakāik, nr. 1 a. 1920. Ilmub 2 korda kuus. Hind 20 mrk. aastas. Address: Tallinnas, „Estonia“ teatrimajas.
- Aritmeetilised ūlesanded algkoolidele. G. Jurewitsch'i jarele Arnold Kōiv, Rāpina reaalgūmnaasiumi ōpetaja. I, II ja III kooliaasta. J. Kaarna raamatukaupluse kirjastus Tartus, 1920. 144 lhk.

- Villi Andi: „Kannel ning mõök“. Luuletused Eesti elus üli-
tähtsa 1919. a. mälestuseks. Joh. Nurnbergi trükk, Viljandis
16 lehte.
- Bernhard Linde: „Noor-Eesti“ kümme aastat. Tartus
1918 ja Tallinnas 1919. 68 lhk. Hind 9 mrk.
- Joh. Aavik: Õigekeelsuslik grammatika. I anne: Mit-
muse partitiiv, 1. vihk (äratrükk „Päevalehest“). Keelelise uuen-
duse kirjastik nr. 25. Kirjastus „Istandik“, Tartus 1919. 16 lhk.
Hind 2 mrk. 50 p.
- K. A. Hindrey: Nina-Jass ja Näpp-Mall. „Odamehe“ las-
teraamat num. 1. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 12 lhk. Hind
2 mrk.
- K. A. Hindrey: Lõhkiläinud kolumats. „Odamehe“ lasteraamat
nr. 2. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 20 lhk. Hind 2 mrk.
- Kuidas seitse rätseppa Türgi sõtta läks. Joonistused
K. A. Hindrey'lt. „Odamehe“ lasteraamat nr. 3. „Odamehe“
kirjastus Tartus 1919. 16 lhk.
- Albert Kivikas: Lendavad sead. („Odamehe“ kirjastus).
21 lhk. teksti.
- Juhtumised inimesesõjatesaarel. Dshäk London'i romaan.
I, II ja III jagu. „Odamehe“ rahvaraamat nr. 5, 6 ja 7. 98, 106
ja 45 lhk.
- Mart Karus: Sookaelad. Viis külanovelli. „Odamehe“ kirjas-
tus Tartus 1919. 132 lhk.
- August Gailit: August Gailiti surm. Kirjastus „Odamees“
Tartus 1919. 42 lhk.
- J. Jõgever: Eesti keele grammatika. I aasta. „Odamehe“
kirjastus — Tartus, 1919. 72 lhk.
- Crème des Violettes. Игорь-Съверяннъ. „Odamees“ MCMXIX.
124 стр. Цѣна 25 мар.
- August Gailit: Rändavad rüütliid. Novellid. „Odamehe“
kirjastus Tartus 1919. 211 lhk. Hind 12 mrk.
- Richard Roht: Kolm näokatet. Novellid. „Odamehe“ kirjas-
tus Tartus 1919. 146 lhk.
- Julius Kuperjanov. Tema elulugu ja teod. „Odamehe“ kirjastus
Tartus 1919. 14 lhk.
- H. Bekker, cand. geol. Paeseina profiil Martsal. Eesti pae-
seina geoloogiline ülevaade. „Odamehe“ kirjastus 1919. 24 lhk.
- H. Bekker: Pühajärve ümbruse taimeühingud. „Oda-
mehe“ kirjastus, Tartus 1919. 16 lhk.
- Geomeetria rahvakoolidelle. I õpeaasta. F. V. Mikkel-
saar. Kirjastus „Odamees“ 1919. 48 lhk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„Eesti Kirjandus“

jatkab käesoleval (1920.) aastal — XIV aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 40 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19) — hind 30 marka.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Joh. Kunder: Eesti vanemad laulikud. Hind 10 mrk.

J. Jõgever: Eesti keele häälikute ajalugu. Hind 15 mrk.

Tellimiseaadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Seltsil aadressil tuleb ka

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmemaks

õiendada, niihästi sennistel liikmetel kui ka liikmeks astujail. Liikmemaksu suurus on:

1918. aasta kohta 5 mrk.

1919. „ „ 5 „

1920. „ „ 25 „ ja peale selle tuleb

neil seltsiliikmetel, kes käesoleval aastal ilmuva aasta-
raamatu (1917.—1919. a. kohta) soovivad saada, veel
8 marka maksa. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 500 marka.

Et üksnes need liikmed, kes ka 1920. a. liikmemaksu
ära on maksnud, tänavu ilmuva aastaraamatu liikmenimes-
tikku märgitakse, siis palutakse liikmemaksu õiendamise-
rutata. Ühtlasi oleks väga soovitav, et iga liige seltsile
oma elukutse (ameti) ja aadressi lähemalt ära tähendaks.

Eesti Kirjanduse Selts.